2001
ژىل
30 - ئىيۇن
شەنبە
№ 6
(4142)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

7000 - سان

6 - ئىيۇل كۈنى ھەيتىلىك جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ 7000 - سانى چىقىدۇ. گېزىتلارنىڭ تۇنجى سانى 1957 - ژىلى 1 - مارتتىن «كوممۇنىزم تۇغى» نامى بىلەن چىقىشقا باشلىغان بولۇپ گېزىت يېرىم ئەسىرگە يېقىن دەۋر ئىچىدە خەلقىمىزنىڭ ئەخبارات قورالى بولغان ئىدى. ئالىغىنى قاندۇرۇش بىلەن جۇمھۇرىيەتتىكى ئۇيغۇر ئاممىۋى ئەخبارات ۋاسىتىلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

ئەخبارات

* قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پەن ۋە مائارىپ مىنىستىرلىكى ھوكۇمەتكە قازاقستان ئالىملىرىنىڭ مائاشىنى كۆپەيتىشنى تەكلىپ قىلدى. بۇ توغرىلىق قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پەن ۋە مائارىپ مىنىستىرىنىڭ ئورۇنباسارى سارى ساپار نەبدىلبىرغۇيېۋ خەۋەر قىلدى. ئۇ ئىلمىي خادىملار مائاشىنىڭ كۆلىمى جۇمھۇرىيەت ئىقتىسادىنىڭ ئوسۇشى بىلەن بىللە بېسىپ - يېڭى كوپىيىدىغانلىقىنى تەكىتلەپ، ئۇلار مائاشىنىڭ قانچىلىك ئوسۇشىنىڭ ئېنىق رەقىمىنى ئاتىمىدى.

* باش مىنىستىر قاسىمجومارت توقايېۋنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئالمۇتىدا ئوتكەن ئىش بابىدىكى كېڭەشمىدە ئالمۇتىنى مەركىزىي ئاسىيانىڭ ... مالىيە مەركىزى سۈپىتىدە تەرەققىي ئەتكۈزۈش كونسېپسىيەسى ... «بىز ئالمۇتىنى ئەمەلىي ... خاللايمىز»، - دەپ تەكىتلىدى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرى.

* تۈركمەنىستان ۋە ئافغانىستاننىڭ مۇناسىۋەتلىرى ... 5 - ئىيۇلدا ... كىبلەشتۈرۈلدى.

* 2001 - ژىلنىڭ 1 - مەۋسۈمىدە ئالمۇتىنىڭ ئىش بىلەن تەمىنلىنىشى ... 902,4 مىڭ ئادەمنى ... 12,7 پىرسەنتنى تەشكىل قىلىپ، بۇ 15 ياشتىكى ۋە ئۇنىڭدىن چوڭ ئاھالىلەر ... ئىشلىمىگەن ... ئادەملەر ... رۇش مۇداۋىلوگىيەسىگە مۇۋاپىق ئۇلار ئىش-سىزلار سۈپىتىدە بايانلىنىدۇ، دەپ خەۋەر قىلىدۇ ستاتىستىكا ئاگېنتلىقى.

ھەرمەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 40646789 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

ئوقۇشنى تاماملاش مەراسىمى بولۇپ ئۆتتى

ھەربىيلەر ھاياتىدىن

ئۆتكەن شەنبە كۈنى ئالمۇتىدىكى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ ھەربىي ئاكادېمىيەسىدە ئوقۇشنى تاماملاش مەراسىمى بولۇپ ئۆتتى. بۇ كۈنى مەزكۇر ئالىي بىلىم دەرگاھىدىن 347 ياش ئوفىتسېر ئۇچۇپ چىقتى. ھەربىي مەيداندا قويۇلغان ئالاھىدە مەراسىمنىڭ رەسمىي قىسمىدا سۆزگە چىققان ئاكادېمىيە باشلىقى، گېنېرال - مايور ئا. باي تاسبولاتوۋ، قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مۇداپىئە مىنىستىرىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى، قازاقستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇقلۇق كۈچلىرى باش شتابىنىڭ باشلىقى، گېنېرال - پولكوۋنىك ئالىبېك قاسىموۋ، ئالمۇتا شەھىرى تۈرك سىپ ناھىيەسىنىڭ ھاكىمى بورىس مالىنوۋسكىي، مەزكۇر بىلىم دەرگاھىنى تۈگىتىپ ئوفىتسېرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن يىگىتلەرنى ... ئاتا - ئانىلار ۋە ئۇستازلار ... چوڭ ... ئۇتۇپ، ... باشلىغان ... ئاق يول تىلىدى.

ئاكادېمىيە رەھبەرلىكى مەزكۇر ئالىي بىلىم يۇرتنى تاماملىغۇچىلار قولىغا دىپلوملارنى تاپشۇرغاندىن كېيىن، كۇرسانتلار تەنتەنىلىك مارش بىلەن ھەربىي ئاخشىلارنى ۋە باشقىمۇ ھۈنەرلىرىنى نامايىش قىلدى. مېھمانلارنى، بولۇپمۇ كەلگۈسى ئوفىتسېرلارنىڭ ئاتۇمات، قىلىچ، پىچاقلارنىڭ «قولىغىدا ئويىنىشى»، يەكمۇ - يەك ۋە مۇداپىئە بويىچە كورۇنۇشلەردىكى چاققانلىقى قايىل قىلدى. ياش ئوفىتسېرلار ئاكادېمىيەنىڭ جەڭگىۋار تۇغى بىلەن خوشلىشىپ، ھەربىي ئەنئەنە بويىچە تومۇر تەككىلەرنى چاچقاندىن كېيىنلا، تەنتەنە يېپىق دەپ ئېلان قىلىندى. خۇددى موشۇ دەقىقىنى كۈتۈپ تۇرغان ئاتا - ئانىلار، مېھمانلار گۈلدەستىلەرنى تۇتقان ھالدا، كەڭ مەيداندا سەپ تۈزۈپ تۇرغان، ئوقۇشنى تۈگەتكەن ياش ئوفىتسېرلارنى تەبرىكلەشكە باشلىدى. بىزمۇ ئۆز نۆۋىتىدە مەزكۇر ئالىي بىلىم دەرگاھىنى تاماملاپ، مەملىكەت خاتىرجەملىكىنى ساقلاش خىزمىتىگە يوللانما ئالغان ژىگىتلەرگە ئاق يول تىلىدۇق. ئى. ئەسمەتوۋ.

مۇھىم ئېقىم مەسىلىلىرى

دۇنياۋىي قاچاقلار كۈنى
ياتلار ئارىسىدىكى ياتلار

20 - ئىيۇن كۈنى قازاقستاندا ۋە پۈتكۈل دۇنيادا دەسلەپكى قېتىم قاچاقلار كۈنى ئەتراپلاندى. بۇ سەنە تا ھازىرغىچە پەقەتلا ئافرىكىدا نىشانلىناتتى. بۇنىڭدىن 50 ژىل مۇقەددەم ب م ت نىڭ قاچاقلار ئىشلىرى بويىچە ئالىي كومىسسارىنىڭ باشقارمىسى (ب م ت ق ئى ئا ك ب) «قاچاقلارنىڭ ساتۇسى توغرىلىق» كونۋېنسىيەنى ئەستىقلەشنى تەكلىپ قىلدى. ئۇنىڭدا ئۆز ئۆيلىرىنى مەجبۇرىي تاشلاپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ ھوقۇقلىرى ۋە دۆلەتنىڭ بۇ ئادەملەرگە نىسبەتەن مەجبۇرىيەتلىرى بەلگۈلەنگەن. شۇنىڭدىن بۇيان كونۋېنسىيەنى 140 قا يېقىن دۆلەت، شۇ جۈملىدىن ئۆزبەكىستاندىن تاشقىرى بارلىق م د ھ ئەللىرى تەستىقلىدى. توغرا، شۇنىڭ بىلەن بىللە دۇنيادا قاچاقلار سانى دايىم ئۆسمەكتە. ھازىر دۇنيادا خەلق ئارا ھىمايىگە ۋە ياردەمگە مۇھتاج بولۇۋاتقان 23,5 ملليوندىن ئوشۇق قاچاق ۋە شەخسلەر بار.

2000 - ژىلى 4 - دېكابىردا ب م ت باش ئاسسامبلىيەسى قارار قوبۇل قىلدى، ئۇنىڭغا مۇۋاپىق 20 - ئىيۇن كۈنى دۇنياۋىي قاچاقلار كۈنى سۈپىتىدە نىشانلىنىدۇ. بۇ كۈننىڭ ئاساسىي ماۋزۇسى - قاچاقلارنى ھۆرمەتلەشتىن، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە قوشقان ئىجابىي ھەسسىلىرىنى ئېتىراپ قىلىشتىن ئىبارەت. ب م ت نىڭ قاچاقلار ئىشلىرى بويىچە مەھكىمىسى بۇ سەنەنىڭ دۇنيا ھۆكۈمەتلىرىنىڭ قاچاقلارغا باش پانا بېرىش ۋە كۆچىرىلگەن شەخسلەرگە ماددىي ياردەم بېرىشى لازىم ئىكەنلىكى توغرىلىق ئۇلارغا ئىشارە قىلىش كۈنىگە ئايلىنىدىغانلىقىغا ئىشەش بىلدۈردى.

دۇنياۋىي قاچاقلار كۈنى ب م ت قاچاقلار ئىشلىرى بويىچە ئالىي كومىسسارىنىڭ باشقارمىسى دۇنياۋىي بىرلەشمىگە بارلىق خەلقلەرنىڭ قاچاقلارغا ياردەم بېرىشنى ئەسكە سېلىشى كەلتۈرۈشكە، بۇ ئادەملەر خۇرۇپ تۇغدۇرمايدىغان، بەلكى ئۇلارغا پات - پاتلا تەھدىت سېلىۋاتقانلىقىنى ئەستىن چىقارماسلىق توغرىلىق مۇراجەت قىلدى.

ئېغىر ۋەزىيەت

«جۇمھۇرىيەتتىكى ئېكولوگىيەلىك ۋەزىيەت ناھايىتى ئېغىر». - دەپ بىلدۈردى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى قاسىمژومارت توقايېۋ ھوكۇمەت مەجلىسىدە تەبىي رېسۇرسلار ۋە ئەتراپ مۇھىتنى قوغداش مىنىستىرى ئالدار شۇكىپۇتوۋ - دوكلادىنى مۇھاكىمە قىلغان چاغدا. باش مىنىستىر «خەلق ئارا تەجرىبىنى ھېساپقا ئېلىش» ئۈچۈن ئورمان ۋە ھاۋا كودېكسلىرىغا، شۇنداقلا ھايۋانات دۇنياسىنى قوغداش ۋە ئۆگىنىش، پايدىلىنىش توغرىلىق قانۇنغا ئۆزگىرىشلەرنى كىرگۈزۈشى لازىم دەپ ھېساپلايدۇ. «تەبىئەتنى قوغداش قانۇنىدا ئەمەلدىكى قانۇنلارغا زىت كېلىدىغان ۋە ھازىرقى زامان تەلەپلىرىگە جاۋاپ بەرمەيدىغان نورمىلار بار، - دەپ تەكىتلىدى باش مىنىستىر. ق. توقايېۋ شۇنداقلا تەبىي رېسۇرسلار ۋە ئەتراپ مۇھىتنى قوغداش مىنىستىرلىكىدە «بولۇنگەن بيۇدژېت مەبلەغلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈش كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەس» دەپ ھېساپلايدۇ. بۇ مەسىلىدە ھوكۇمەت باشلىغىنى مالىيە مىنىستىرى مەجىت ئېسىنبايېۋ قوللىدى. «2000 - ژىلى مىنىسترلىككە ئاجرىتىلغان بيۇدژېت مەبلەغى تولۇق ئۆزلەشتۈرۈلمىدى. مەبلەغنى بىر پروگراممىدىن ئىككىنچى پروگراممىغا يوتكەش بولۇپ تۇردى. 2001 - ژىلمۇ شۇنداقلا بيۇدژېت مەبلىغىنى ئۆزلەشتۈردۈلمەسلىك تېندېنسىيەسى شەكىللەنمەكتە». - دېدى ئۇ. باش مىنىستىر شۇنداقلا ئا. شۇكىپۇتوۋنىڭ «بوررېسۇرسلىرىنى دۆلەت تەرىپىدىن باشقۇرۇش سىستېمىسىنى ياخشىلاشنىڭ» زورۇرىيىتىگە. شۇنداقلا «ئىچىملىك سۇ» دۆلەت پروگراممىسىنى قوبۇل قىلىشنىڭ زورۇرىيىتىگە. دىققەت بۆلۈشنى تەكىتلىدى. ھوكۇمەت مەجلىسىدە ئېكولوگىيە مۇئاممالىرىنى يەنە بىر قېتىم مۇھاكىمە قىلىش قارار قىلىندى.

ئارالغا 1,88 ملليارد دوللار سەرىپ قىلىندى

دۇنياۋىي بانك سىردەرىيانى ۋە ئارال دېڭىزىنىڭ شىمالىي قىسمىنى نازارەت قىلىش بويىچە لايىھەنىڭ بىرىنچى باسقۇچىنى ماقۇللىدى ۋە بۇ مەخسەتلەر ئۈچۈن 64,5 ملليون ئا ق ش دوللىرى مىقدارىدا قەرىز پۇل ئاجرىتىدۇ. ئۇنى تولەش مۇددىتى - بەش ژىللىق ئىمتىيازلىق دەۋىر بىلەن 20 ژىل. مەزكۇر لايىھە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە، ئەتراپ مۇھىتنى ساغلاملاشتۇرۇشقا ۋە رېگىوندا بىولوگىيەلىك خىلمۇ - خىللىقنى ساقلاشقا ياردەم بېرىدۇ. ئارال بويىچە تولۇق پروگراممىنىڭ بىرىنچى قىسمى ئۇنىڭ شىمالىي قىسمىنى ئەكسىگە كەلتۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنىڭغا ھاسىل بولغان ئىككى - شىمالىي ۋە چوڭ دېڭىزلارنى باغلاشتۇرىدىغان كانال ۋە بېرىك قولتۇغى ئارقىلىق توسما قۇرۇلۇشى. سىردەريانىڭ كېدراۋلىكلىق تەكشىلىشىنى ياخشىلاش - سۇ رېسۇرسلىرىدىن ئېلخەم ئەتچەدارلىق پايدىلىنىش ۋە نازارەت قىلىش ھەم ئۇنىڭ ئارالغا ئېقىشىنى كۆپەيتىش؛ ھازىر ناھايىتى ناچار ئەھۋالدا تۇرغان چاردارا توسمىسىنى ئەكسىگە كەلتۈرۈش ئىشلىرى كىرىدۇ. لايىھەنىڭ بىرىنچى باسقۇچى شۇنداقلا دېڭىزنىڭ ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى كوللەرنىڭ سۇ رېسۇرسلىرىنى ئەكسىگە كەلتۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، بۇ بولسا بېلىقچىلىقنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە. ئۇنىڭ جىسمانىي، ئېكولوگىيەلىك، يېزا ئىگىلىكى، ئىختىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەسىرىنى باھالاشقا ئېلىپ كېلىدۇ. ئېلىمىز دۇنياۋىي بانك تۈرىگە 1992 - ژىلى قوشۇلغان، بۇ ۋاقىت ئىچىدە ئۇ قازاقستانغا 22 لايىھەنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن 1,88 ملليارد ئا ق ش دوللىرىنى بەردى.

لىۋىيانىدىكى ئۇچرىشىش

سلوۋېنىيەدە روسسىيە ۋە ئا ق ش پرېزىدېنتلىرىنىڭ ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى. بۇ ئۇچرىشىش بەزىلەرنىڭ كۈتكىنىدىن ياخشى ئۆتتى. كۆپلىگەن ئېكسپېرتلار دۇنيا يېڭى «سوغ مۇناسىۋەتلەر» ئۇرۇشىغا مۇپتىلا بولۇشى مۇمكىن، دەپ پەرەز قىلغان ئىدى. لىۋىيانىدا جورج بۇش بىلەن ۋلادىمىر پۇتىن مۇزاكىرىلەرنى كېڭەيتىش، ئامېرىكا تىجارەتچىلىرىنىڭ ئورمىكىنى موسكۋاغا ئەۋەتىش، ئۆزلىرى كام دېگەندە بىر يىل يەنە ئۈچ قېتىم ئۇچرىشىش توغرىلىق كېلىشتى. تەسىرلىك ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ بىر - بىرىنى سىياسىي ۋە پسىخولوگىيەلىك بايقىشى بولغان، ھەر ئىككى پرېزىدېنت ئۆز ئارا مەنپىيەتلەرنى تەكىتلىدى، زىددىيەتلەرنى كوپىتۇرمىدى، ئېھتىمال بولغان شېرىكلىك ۋە ھەتتا ئىتتىپاقداشلىق توغرىلىق، بىر - بىرىگە نىسبەتەن سەممىي ھېسسىياتلار توغرىلىق ئېيتىشتى. روسسىيە ۋە ئا ق ش پرېزىدېنتلىرى تەرىپىدىن مۇھاكىمە قىلىنغان مۇھىم ماۋزۇ، يەنىلا ناتونى كېڭەيتىش بولۇپ قالماقتا. بۇش، ئەلۋەتتە، ناتو ئەزالىرىنىڭ سانىنى كوپەيتىش زورۇرىيىتى توغرىلىق ئىلگىرىكى مەۋقەنى تەكرارلاپ ۋە ناتونىڭ شەرىققە سىلجىشى روسسىيە ئۈچۈن خوۋۇپ تۇغدۇرمايدىغانلىغى توغرىلىق تەكىتلەپ، ھېچ كىمنى ھەيران قالدۇرمىدى. ئەندى ۋ. پۇتىن بولسا، ئەكسىچە، س س س ر نىڭ سابىق ئاتلانتىكا بلوكى تەشكىلاتىغا قوشۇلۇش نىيىتى توغرىلىق ئېيتىلىدىغان كېڭەش ھوكۇمىتىنىڭ 1954 - ژىلدىكى نوتىسىنى ئۇنىڭغا كورسىتىپ، ئۆز سوھبەتدىشىنى بىر قاتار قىزىقارلىق فاكتلار بىلەن ھەيران قالدۇردى.

بىن لادىن يەنە غايىپ بولدى

خەلق ئارا تېررورىست ئۇساما بىن لادىن يېقىندا ئەڭ يېقىن تەرەپدارلىرى بىلەن قەندەھەردىكى تالىپلارنىڭ قارارگاھىدىن چىقىپ، نامەلۇم يونىلىشتە غايىپ بولغان. بىن لادىن تەرەپدارلىرىنىڭ بىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، تېررورىست ھازىرقى ۋاقىتتا تالىپلار تەرىپىدىن نازارەت قىلىنىۋاتقان تەۋەنىڭ سىرتىدا بولماقتا. ئ ن ئا ئاگېنتلىغىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، بىن لادىن روسسىيە ۋە ئا ق ش تەرىپىدىن ئېھتىمال بولىدىغان قاناداقتۇ ھۇجۇمدىن تەشۋىشلەنمەكتە. ئىسلاماباتتىكى تالىپلار ئەلچىخانىسىنىڭ ۋەكىلى ئۇنىڭغا خەلق ئارا تېررورىستنىڭ «تۇرغان جايى توغرىلىق ھېچ نەرسە مەلۇم ئەمەس» دەپ تەكىتلىگەن. ئا ق ش مانا بىر نەچچە ژىلدىن بۇيان بىن لادېننىڭ ئارقىسىدىن «ئوۋچىلىق قىلماقتا». 1998 - ژىلدىن باشلاپ ئا ق ش مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسى ۋە پېنتاگون تەرىپىدىن تۈزۈلگەن تىزىملار ئۇنىڭ تۇرغان جايى ئۈستىدىن بايقاپ تۇرماقتا. بۇنىڭدا ھەر ژىلى ئا ق ش ھوكۇمىتى كائىنات سۈنئىي ھەمرالىرىدىن تارتىپ تا ئاخچىغا مەلۇمات بېرىپ تۇرىدىغانلارغىچە بولغان بارلىق ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلانغان ھالدا خەلق ئارا تېررورىستنىڭ ئىزىغا چۈشۈش، ئۇنى تۇتۇش ياكى يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن يۈزلىگەن ملليون دوللار سەرىپ قىلماقتا. بىن لادىن - ناھايىتى قىيىن نىشان. ئاخىرقى ۋاقىتلاردا ئۇ سپۇتنىك تېلېفونلىرىدىن پايدىلىنىشنى توختاتتى، ئەندى بىر يەرگە بېرىش ئۈچۈن بولسا كوزگە ئانچە چېلىقمايدىغان كونا ئاۋتوموبىللاردىن ۋە ژۈك ماشىنىلىرىدىن پايدىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ھەر ئاخشىمى يېڭى جايدا قونىدۇ، ئەندى ئۆز پىلانلىرىنى بولسا ھەر مىنۇتتا ئۆزگەرتىپ تۇرىدۇ. ئا ق ش مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، تېررورىستنىڭ كۆزەتچىلىرى خۇددى ئامېرىكا پرېزىدېنتىنىڭ كۆزەتچىلىرىگە ئوخشاش ناھايىتى ئېنىق ۋە بىر قېلىپتا ئىشلەيدۇ. بىن لادېننىڭ بېشى ئۈچۈن 5 ملليون دوللار مۇكاپات ۋەدە قىلىنماقتا.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» - لائۇرىيات

بىيىل ژۇرنالىستلارنىڭ كەسپىي - بايرىمى 28 - ئىيۇن مەتبۇئات كۈنى ھەپتىسىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىغا، تەنتەنىلەر ئۈچۈن ئانچىلا قولايلىق ئەمەس كۈنگە توغرا كەلدى. بىراق شۇنداق بولسىمۇ بۇ سەنە ئۆز دەرىجىسىدە نىشانلاندى. بايرام ھارپىسىدا قازاقستان مىللىي مەتبۇئات كلۇبىدا تەنتەنىلىك مەراسىم بولۇپ ئۆتتى. دەسلەپتە قايتىدىن ۋۇجۇتقا كەلگەن قازاقستان ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقى باشقارمىسىنىڭ رەئىسى سېيتقازى ماتايېۋ ۋە قازاقستان ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقى كېڭىشىنىڭ رەئىسى كامال سمائىلوۋ ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ يېڭى گۇۋاھنامىسىنى تاپشۇردى. شۇنداقلا ئەزالىق بىلېتلار پېشقەدەم فوتومۇخبىر ئوسمان بۇدنېۋچقا، قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ مەتبۇئات كاتىۋى ئىگور رومانوۋقا، «پانوراما» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى لىرا سويغا، «ئازاتلىق رادىوسى» قازاقستان بيۇروسىنىڭ باشلىقى ساياسات بېيسبايېۋقا، «گ س ر» خەلق ئارا ئەخبارات ئىلگىنتلىغىنىڭ مۇخبىرى كېمار ماشانلوغا، «خابار - 2» مىللىي كانال دىرېكتورى قاينار ئولژايىغا، ئاتاقلىق ژۇرنالىستلار ئالېكساندر بېلوسېركوۋسكىي بىلەن دوكېش باينىبېتوۋقا تاپشۇرۇلدى.

ئاندىن كېيىن قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مۇستەقىللىكىنىڭ ئون ژىللىغىغا بېغىشلانغان ئىجادىي كونكۇرسىنىڭ يەكۈنى بويىچە ئەڭ ياخشى ژۇرنالىستىكلىق ئەمگەكلەر ئۈچۈن مۇكاپاتلار تاپشۇرۇلدى. شۇ نەرسىنى مەمنۇنىيەت بىلەن تەكىتلەيمىزكى، لائۇرىياتلار ئارىسىدا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ تەھرىراتىمۇ بار. بىزنىڭ كوللېكتىۋ خەلقلەر دوستلۇغى ۋە قازاقستان ۋەتەنپەرۋەرلىكى ماۋزۇسىغا بېغىشلانغان ماتېرىياللار تۈركۈمى ئۈچۈن ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقىنىڭ كېمىل توقايېۋ نامىدىكى مۇكاپىتىغا سازاۋەر بولدى.

شۇنىڭدىن كېيىن «قازاقستان» مېھمانخانىسىدا قازاقستان ژۇرنالىستىكا ئاكادېمىيەسىنىڭ ئېچىلىشىغا بېغىشلانغان مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى ۋە تونۇشتۇرۇش مەراسىمى بولۇپ ئۆتتى.

ئاكادېمىيە تەركىۋىگە قازاقستاننىڭ ئاتاقلىق ژۇرنالىستلىرى ۋە ژۇرنالىستىكلىق تەشكىلاتلارنىڭ رەھبەرلىرى كىردى. ئاتاقلىق پۇبلىتسىست، پروفېسسور، تارىخ پەنلىرىنىڭ دوكتورى، سىياسەتشۇناسلىق پەنلىرى ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى، قازاقستان دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتى ژۇرنالىستىكا تارىخى كافېدرىسىنىڭ مۇدىرى ساغىمباي قوزىبايېۋ ئاكادېمىيەنىڭ بىرىنچى پرېزىدېنتى بولۇپ سايلاندى. ئاكادېمىيەنىڭ ئىجرائىي دىرېكتورى بولۇپ «سېمنوت» ۋە «ئاۋروكرۇئىز» ژۇرناللىرىنى نەشىر قىلغۇچى ئېرىك تاستېمبېكوۋ تايىنلاندى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئاكادېمىيەنىڭ ئەزالىرىغا ئەزالىق دىپلوملار تاپشۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قازاقستان مەتبۇئاتىغا ئەمگىكى سىڭگەن ژۇرنالىستلار بار. جۈملىدىن، ئاكادېمىك دىپلومىغا سازاۋەر بولغانلارنىڭ ئارىسىدا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئازاماتوۋمۇ بار.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە تەكىتلىنىشىچە، ئاكادېمىك ئۇنۋانىغا سازاۋەر بولۇش بۇ - ئىلمىي ئۇنۋان ۋە ئىلمىي دەرىجىگە ئېگە بولۇش ئەمەس، بۇ كەسپىي ژۇرنالىستلارنىڭ تالانتىنى ۋە ئۇلارنىڭ خىزمەت - ئەجرىنى ئېتىراپ قىلىشتۇر.

شۆھرەت مەسىموۋ.

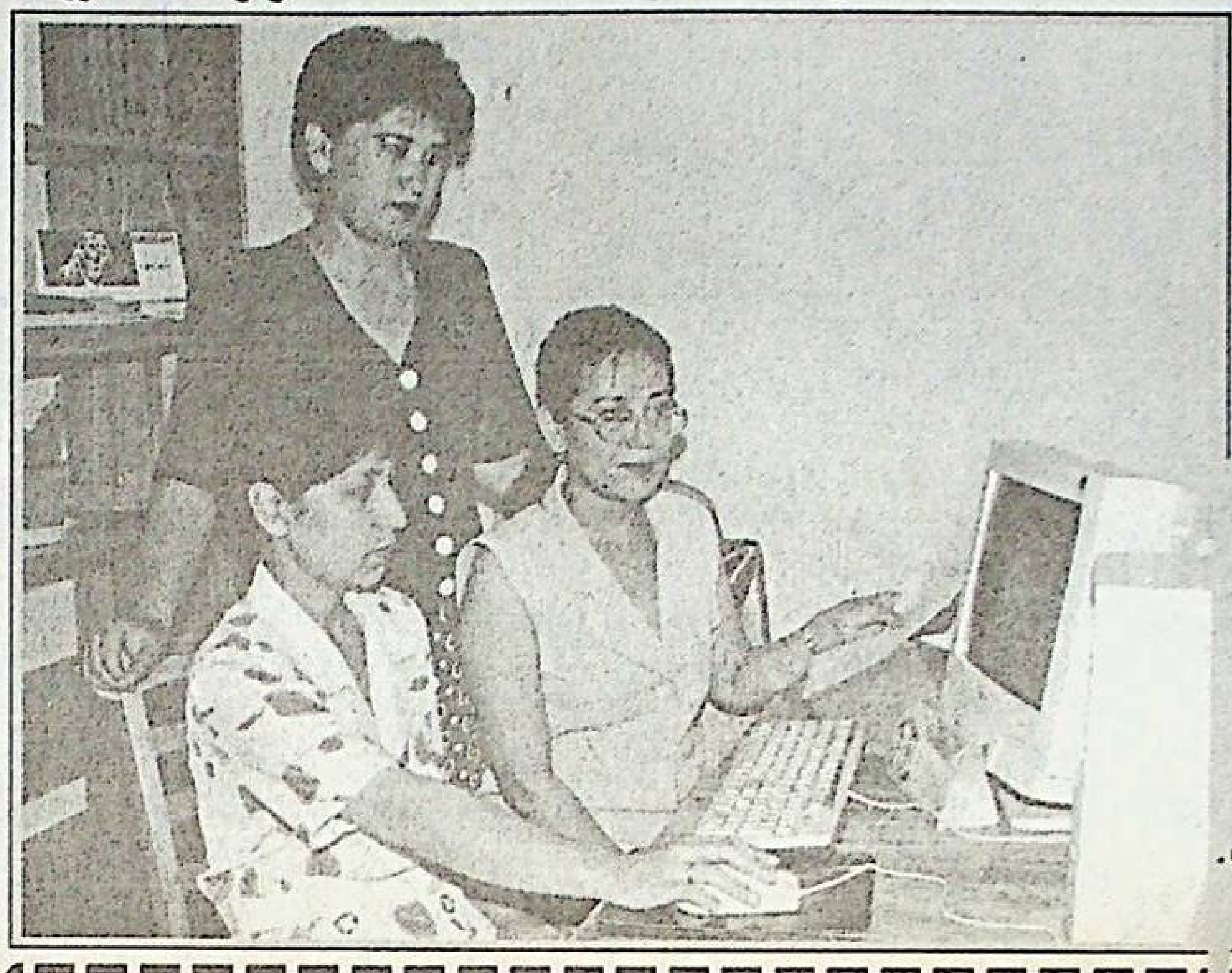

سۈرەتتە: «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى كومپيۇتېر مەركىزىنىڭ ئوپېراتورلىرى زۆھرەت ئىسرائىلوۋا، زايىدەم دۆلەتوۋا ۋە ئادالەت مولوتوۋالار گېزىتىنىڭ 7 - ئىيۇل سانى ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈۋاتىدۇ.

پ. ئەخمەتوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

غېنى باتۇرنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 ژىل تولۇشى ئالدىدىن

سۈرەتتە: تاشكەنتتە غېنى باتۇر مەمەتباقىيېۋنىڭ 75 ياشقا كىرىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك يىغىندىن كۆرۈنۈش. (1978 - ژىل 10 - مارت). «يېڭى ھايات» ئارخىۋىدىن ئېلىندى.

باتۇر بىلەن بولغان سوھبەتتىن بىر خاتىرە

1970 - ژىللارنىڭ ئوتتۇرلىرى. مەن ئۇ ژىللىرى تاشكەنت دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا تەھسىل كۆرۈۋاتقان پەيت ئېدى. نۆۋەتتىكى قېتىم تاشكەنتكە بېرىش ھارپىسىدا دادام «غېنى باتۇر» رومانىنىڭ بىر بابىنى تاشكەنتكە ئاپىرىپ، غېنى باتۇرغا ئوقۇپ بېرىشىمنى تاپشۇردى. يولدا كېتىۋېتىپ، ئىش پۇشىغىدا قول يازمىغا كۆز يۈگەرتتىم. بۇ غېنى باتۇرنىڭ 1944 - ژىلى كۈكلەمدە جاللات شىڭ شىسەينىڭ ئۈرۈمچى شەھرىدىكى 4 - تۈرمىسىدىن قانداق قاچقانلىغىنى تەسۋىرلەيدىغان باپ ئېكەن.

دادام قول يازمىنى بەرگەندە: «موشۇ بابىنى غېنى ئاكامغا ئاپىرىپ، ئوقۇپ بەرگىن، كېلىشمىگەن جايلىرى بولسا غېنى باتۇر ئۆز پىكرىنى ئېيتسۇن» دەپ تاپىلىغان ئېدى.

مەن تاشكەنتكە بېرىپ، ئەتىسى يازغۇچى سېيتجان سېتىشىۋ بىلەن غېنى باتۇرنىڭ «ئېسكى جوۋا» مەھەللىسىدىكى ئۆيىگە باردۇق.

سالام - سائەت بېرىپ، ئۆيگە كىردۇق.

سېيتجان ئاكا مېنى باتۇرغا تونۇشتۇرۇپ، - غېنى ئاكا سىز تونۇدىڭىزمۇ مونۇ يىگىتنى دەپ، سۆزىنى باشلىۋېدى، غېنى باتۇر:

- ھوي، بۇ كوك كۆزنى مەن ياخشى تونۇيمەن، بۇ ئىنقىلاپتىن كېيىن تۇغۇلغان. خوش، داداڭ قانداق؟ ياخشى تۇرامدۇ؟ - دەپ بىزدىن ھال - ئەھۋال سوراپ، جۈزىغا تەكلىپ قىلدى. سېيتجان ئاكا بىزنىڭ كېلىشىمىز ھەققىدە سۆز باشلىۋىدى، باتۇر كەسكىنلىك بىلەن: - ئۇ گېپىڭ تۇرۇپ تۇرسۇن، بىزدە ئاۋال تائام، ئاندىن كالام دېگەن سۆز بار! رېھان، مېھمانلارغا تاماقنى ئەكىر! - دېدى.

ئانىغىچە، رېھان ھەدە ھازىرلا سۈزۈپ ئالغان چۆشرىنى ئېلىپ كىردى. تائامنى يەپ ئولتىرىپ، باتۇر ئاندا - ساندا قىزىق گەپلەر بىلەن بىزنى كۈلدۈرۈپ ئولتاردى. تائام يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، باتۇر:

- خوش، ئەندى گېپىڭنى قىل، دەپ، سېيتجان ئاكىغا قارىدى.

- زىيا ئاكامنىڭ سىز توغرىلىق يازغان رومانىدىن بىر بابىنى ئوغلى ياڭقۇنىدىن ئەۋەتىپتۇ. مەزكۇر باپ سىزنىڭ خىتاي تۈرمىسىدىن نۆۋەتتىكى قېتىم قانداق قاچقانلىغىڭىزنى تەسۋىرلەپ يازغان ئېكەن. شۇ بابىنى ئوقۇپ، پىكىر بەرسە، دېگەن ئېكەن ...

باتۇر، قېنى، ئوقى دېگەندەك سېيتجان ئاكىغا قارىدى.

سېيتجان ئاكا دادام ئەۋەتكەن بابنى ئوقۇشقا باشلىدى. باتۇر ناھايىتى دىققەت بىلەن تىڭشاپ ئولتىرىپ، ئاغىنىسى قازاق ژىگىتى قۇسەن بىلەن تۈرمىدىن قانداق قاچقانلىغى پەيتىنى تەسۋىرلەيدىغان قۇرلارغا كەلگەندە: «توختا، ھوي، زىيا بۇنى خۇددى ئۆزى شۇ يەردە ھاغدا بولغاندەكلا، يېزىپتىغۇ؟ نەق، زىيا يازغاندەك بولغان، بەستىلىك قۇسەن تۈگىلكىتىن پاتماي قالغان چاغدا، سۈرەپ تارتىۋالغىنىم راست...»، دەپ خىتاب قىلدى.

- مەن، بۇ ۋاقەنى زىياغا 1946 - ژىلى غۇلجىدا بولغان بىر چوڭ سورۇندا ئۇنىڭ ئىلتىماسى بويىچە سۆزلەپ بەرگەن ئېدىم. پاھ، ئۇنىڭ خاتىرىسىنى، ئېغىنچە ئۇنتۇماپتۇ، مەن ئۆزەممۇ ئۇنتۇپ قالغان ئېدىم، مونۇ بابنى سەن ئوقۇغاندىن كېيىن ئېسىمغا كەلدى، خەپ، شۇ زامانلار، ئۇ لومۇدىلاردىن تېخى ھېساپ ئالىدىغان ۋاقىتمۇ كېلەر، - دەپ، باتۇر ئۇلۇق - كىچىك تىندى...

مانا، بۇ باتۇر بىلەن بولغان ئۇچرىشىشىمىزغا ئوتتۇز ژىل ۋاقىت بولدى. لېكىن، خەلقىمىز ئىچىدە رىۋايەتكە ئايلانغان، خەلقىمىزنىڭ پەخرى غېنى باتۇرنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى سىماسى ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدا تۇرىدۇ...

ياڭقۇن سەمەدىي.

ئۇلۇق ئەدىپلەرگە بېغىشلانغان مۇزېي

يارقىن سىمالار

قانداقلا يېزا ياكى شەھەر بولمىسۇن، ئۇ ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ كۆرنەكلىك ئادەملىرى بىلەن پەخىرلىنىدۇ. چۈنكى يۇرتنى كۆللىتىدىغان، ئۇنىڭ شان - شۆھرىتىنى كۆتىرىپ، ئۆزگىلەرگە تونۇتىدىغان شۇ يۇرتنىڭ پەرزەنتلىرى. مۇنداق ئوغلانلار، ياركەنت تەۋەسىدىمۇ ئاز ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىي بىلەن قازاقستان خەلق رەسسامى ئەبلىخان قاستېيېۋنىڭ تۇتىدىغان ئورنى ئالاھىدە.

بۇنىڭدىن يەتتە ژىل مۇقەددەم، يەنى 1994 - ژىلى ئە. قاستېيېۋ بىلەن زىيا سەمەدىينىڭ 90 - ۋ 80 ژىللىغى تەۋەللۇدلىرى ئۆز يۇرتلىرىدا جۇمھۇرىيەتلىك دەرىجىدە تەنتەنىلىك ھالەتتە نىشانلانغان ئېدى، بۇ ۋاقە يۇرتداشلىرى يادىدىن تېخى كۆتىرىلىپ كەتكىنى يوق. موشۇ يۇبىلېيلارغا مۇناسىۋەتلىك بىر مۇنچە چارە - تەدبىرلەر ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان ئېدى. جۈملىدىن شۇ ۋاقىتتا ئالتۇي يېزىسىدىكى ئەبلىخان قاستېيېۋ نامىدىكى مەكتەپتە ئۇلۇق ئەدىپلەرگە بېغىشلانغان مۇزېي ئېچىشتۇرۇلۇپ، ئۇنى زىيا ئاكىمۇ زىيارەت قىلىپ، بەك خوشال بولغان ئېدى. شۇ كۈندىن باشلاپ مەزكۇر مۇزېينى تېخىمۇ كەڭەيتىپ، تولۇقتۇرۇش چارىلىرى قولغا ئېلىندى.

مانا شۇنىڭدىن بۇيان خېلە ۋاقىت ئۆتتى. ھازىر ئارىمىزدا زىيا ئاكىمۇ يوق. لېكىن بۈيۈك ئەدىپلەرنىڭ ئىسمىنى ئەبەدىيلەشتۈرۈش يولىدا يۇرتداشلىرى ئېرىنمەي ئىزدەندى، ئەمگەك قىلدى. نەتىجىدە شۇ چاغدا ھۇلى سېلىنغان بۇ جايىنى يۇرتداشلىرى، بولۇپمۇ ئالتويلۇقلار «تارىخىي ئېتنوگرافىيەلىك ئۆلكەشۇناسلىق مۇزېيغا» ئايلاندۇرۇپ ئۆلگەردى. مۇزېي ئانا يۇرت ۋە ئىككى ئۇلۇق ئەدىپلەر توغرىسىدىكى ماتېرىياللار ۋە ئېكسپوناتلار بىلەن تولۇقتۇرۇلدى.

يېقىندا مەزكۇر مۇزېينىڭ رەسمىي ئېچىلىشىغا مۇناسىۋەتلىك مەراسىم بولۇپ ئۆتتى. ئۇنى «بىرلىك» يېزا ئوكرۇگىنىڭ رەئىسى ق. ژانپېيسوۋ ئېچىپ، دەسلەپكى سۆزنى ئە. قاستېيېۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى ق. ژۇمابايېۋقا بەردى. دوكلادچى ئوكرۇگ تەركىۋىدىكى يېزىلار تارىخىغا، ئىقتىسادىغا، مەدەنىي تەرەققىياتىغا، يۇرتداش نامايەندىلەرنىڭ ھايات يولىغا ۋە ئىجادىيىتىگە قىسقىچە توختالدى.

تەنتەنىلىك يىغىندا ئوتتۇق سۆزلىگەن ناھىيە ھاكىمى يېرمۇغانبېت ئومارۇۋ مۇنداق دېدى:

- ۋاقىت ئۆتكەنسىرى ئېلىمىز مۇستەقىللىغىنىڭ شانلىق ئون ژىللىق تويى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتىدۇ. مانا موشۇنداق بىر پەيتتە بىرلىك يېزا ئوكرۇگىدا، ئالتوي يېزىسىدا «تارىخىي ئېتنوگرافىيەلىك ئۆلكەشۇناسلىق مۇزېيى» ئىشىگىنى كەڭ ئېچىۋاتىدۇ. بۇ يېزا مەدەنىي ھاياتىدىكى چوڭ يېڭىلىق، ئۆلگە ئالارلىق ياخشى ئىش. بۇ جەھەتتىن مەكتەپ كوللېكتىۋى، ئاكتىۋىستلارنىڭ، ئالتويلۇقلەرنىڭ تىنىمسىز ئەمگەك قىلغانلىغىنى ياخشى بىلىمىز. ئۆلكەشۇناسلىق مۇزېينىڭ ئېچىلىشى ياش ئەۋلاتلارنىڭ ئۆز يۇرتىنى، ئۇنىڭ تارىخىنى، ھاياتىنى، ئاتاقلىق ئادەملىرىنى بىلىشىگە ياردەم بېرىدىغانلىغى ئېنىق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ تەربىيەۋىي ئەھمىيىتى ناھايىتى چوڭ.

تەنتەنىدە ئەمگەك ۋېتېرانلىرى ئى. قۇراخمېتوۋ، ك. سۇلېيمېنوۋا، ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ر. توختاخۇنوۋ، ژىگىت بېشى يا. ئايۇپوۋ ۋە باشقىلار سۆزگە چىقىپ، ياخشى ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرغان ئالتويلۇقلەرگە، قاستېيېۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ كوللېكتىۋىغا، ئۇنى بېزەشتە ئالاھىدە ئەمگەك قىلغان رەسسام مارات ۋىدېنوۋقا چوڭقۇر مىننەتدارلىقلىرىنى ئىزھار قىلدى.

ئابدۇكېرىم تۇدىياروۋ.

پانفىلوۋ ناھىيەسى.

شاڭخەي تېررورىزمغا قارشى مەركىزى بىشكەكتە

18 - ئىيۇن كۈنى بىشكەكتە قىرغىز جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇداپىئە مىنىستىرى ئەسبېن توپويېۋ بىلەن بېخەتەرلىك كېڭەشىنىڭ كاتىۋى مىسىر ئاشىرقۇلوۋ 14 - 15 - ئىيۇن كۈنلىرى شاڭخەيدە بولۇپ ئۆتكەن ئۇچرىشىش يەكۈنلىرى بويىچە مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى ئۆتكەزدى.

توپويېۋنىڭ تەكىتلىشىچە، بىيىل خىتاي قىرغىزستانغا سەككىز مىللىون يۈەن مىقدارىدا ھەربىي - تېخنىكىلىق ياردەم بېرىدۇ.

قازاقستان، خىتاي، قىرغىزستان، روسسىيە، تاجىكىستان ۋە ئۆزبەكىستان پرېزىدېنتلىرى شاڭخەيدە تېررورىزمغا قارشى مەركەزنى قۇرۇش توغرىلىق قارار قوبۇل قىلدى ۋە ئۇنىڭ شتاب - كۋارتىرىسىنى بىشكەككە ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىلىق كېلىشتى. ئالتە دۆلەتنىڭ بېخەتەرلىك خىزمەتلىرىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرى ئىيۇلنىڭ بېشىدا ئاستانىدا ئۇچرىشىدۇ ۋە مەركەزنى قۇرۇشنىڭ تەشكىلىي ھەم مالىيەۋىي مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ. ئەندى بۇ تەشكىلاتقا ئىشتىراك قىلغۇچى ئەللەرنىڭ باش مىنىستىرلىرى تەشكىلاتقا 2010 - ژىلغىچە بولغان پائالىيەت پروگراممىسىنى تەييارلاش ئۈچۈن بېيىل كۈزدە ئالمۇتىغا كېلىدۇ.

پرېزىدېنتلار شۇنداقلا شاڭخەيدە ئۆزبەكىستاننىڭ بۇ تەشكىلاتقا كىرگەنلىكى توغرىلىق بىلدۈرۈشنى ئىمزالىدى ۋە تېررورىزمغا، ئېكستىرېمىزمغا ھەم سېپاراتىزمغا قارشى بىرلىشىپ كۈرىشىش توغرىلىق «شاڭخەي كونۋېنسىيەسىنى» قوبۇل قىلدى.

ئاتايېۋ بىلەن پۇتىن قىرغىزستان بىلەن روسسىيە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ ھەر خىل تەرەپلىرىنى ۋە پۇتىننىڭ قىرغىزستانغا قىلىدىغان سەپىرىنىڭ تەپسىلاتلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى.

ئاتايېۋ بىلەن جياڭ زېمىن خىتاي بىلەن قىرغىزستان ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي ھەمكارلىق مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى. ئىككى مەملىكەتنىڭ ترانسپورت مىنىستىرلىرى شاڭخەيدە ش ئۇ ئا ر نىڭ قەشقەر شەھرىدىن ئېگىز تاغلىق تورۇغارت داۋىنى ئارقىلىق قىرغىزستاننىڭ جاللاۋات شەھرىگە ۋە ئاندىن بالىقچى شەھرىگىچە تۆمۈر يول قۇرۇلۇشى توغرىلىق ھۆججەتنى ئىمزالىدى. بۇ لايىھەنىڭ تەن نەرقى تەخمىنەن بىر مىللىارد دوللار مىقدارىدا باھالانماقتا ۋە قۇرۇلۇش ئۈچ يېرىم ژىل ئىچىدە تاماملىنىشى لازىم.

ئىسلام ئىلمىي تەتقىقاتى

خەتنە توي قىلىش سۈننەتمۇ؟

خەتنە توي قىلىش ـ تۇغۇل بالىلارنىڭ زەكەر بېشىنى قاپلاپ تۇرغان تېرىنى ئېلىۋېتىش بولۇپ، ئىسلام دىنىدا سۈننەت ھېسابلىنىدۇ ۋە ئادەتتە مۇسۇلمانلار بۇنىڭغا ئەمەل قىلىپ، بالىلار 5 ـ 7 ياشقا كىرگەندە ياكى 12 ياشقا كىرىشتىن بۇرۇن رەسمىيەتنى مەخسۇس خەتنىچىلەرنىڭ بەجىرىشى بىلەن ئادا قىلىدۇ. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە كورسىتىلىشىچە، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام خەتنە قىلىشنى ئىنسان تەبىئىتى ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ئون چوڭ ئىش، يەنى ساقال ـ بۇرۇتنى ئېلىش، خەتنە قىلىش، مىسۋاك ئىشلىتىش، (چىشنى شۇتكىلاش)، بۇرۇنغا سۇ ئېلىش (مەز ـ مەز قىلىش)، تىرناقنى ئېلىش، پۇت ـ بارماق ئارىلىقلىرىنى يۇيۇش، قولتۇق تۈكىنى ئېلىش، ئاناسىل ئەزا تۈكلىرىنى چۈشۈرۈش، ئىستىنجالىق بىلەن ئېغىز چايقاش (غار ـ غار قىلىش) قاتارلىقلارغا كىرگۈزگەن.

شەرىئەتتە كورسىتىلىشىچە، تۇغۇل بالىلار خەتنە قىلىنغاندىن كېيىن، زەكەر بېشىغا ياپىشىپ قالىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئۆشلىنىشىدىن ساقلانغىلى بولىدۇ، تاھارەت ئېلىش، غۇسۇل قىلىش قولايلىق بولىدۇ (سالامەتلىككە پايدىلىق). ئىبنى ئۆمەر بۇ سۈننەتكە قەتئىي ئەمەل قىلىدۇ ۋە بۇنى «خەتنە قىلىش» دېيىش بىلەن بىللە «سۈننەت قىلىش» دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ، موشۇ جەھەتتىكى سۈننەتنى بەجا كەلتۈرۈش دېمەكتۇر.

دېمەك، خەتنە قىلىش ـ سۈننەت. ئەندى خەتنە توي قىلىشچۇ؟ بۇ، سۈننەت ئەمەس. ئەمەلىيەتتىكى ئەھۋالغا قارايلى!

جەمئىيىتىمىزدىكى مۇسۇلمانلار ئىچىدە خەتنە تويدىن ئىبارەت ھاشامەتلىك ۋە ئىسراپچىلىق بىلەن قىلىنىدىغان خاتا بىر توي مىللىتىمىز، جۈملىدىن ۋەتىنىمىزدىكى ئۇيغۇرلار (باشقا مۇسۇلمانلار) ئىچىدىمۇ ئىسلامدىن ۋە ماددىي جەھەتتىن ئېغىر زور تۈسكە ئىگە بولۇپ قالماقتا. ھالبۇكى، خەتنە توي ئۆتكۈزۈش ئىسلامنىڭ قائىدىسىگە مەنىسى بىلەن ئۇلۇغ «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس شەرىپنىڭ روھىغا خىلاپ قىلىنماق.

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇپ، تا ۋاپات بولغىچە، ساھابىلەر ئۆز ئوغۇللىرى ئۈچۈن خەتنە توي قىلمىغان. جۈملىدىن، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋرىسى، ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن بۈۋى پاتىمەنىڭ ئىككى ئوغلى ئىمامى ھەسەن ۋە ئىمامى ھۈسەيىننىڭ خەتنە توينىمۇ قىلمىغان. شۇنداقلا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈتكۈل ھاياتىدا ئوغۇللار ئۈچۈن خەتنە توي قىلىشنى بۇيرۇپ، بىرەر ھەدىسمۇ قالدۇرمىغان. «قۇرئان كەرىم» ۋە سەھىھ ستتە (ساغلام ئالتە ھەدىس كىتابى) دىكى، ئىسلام ئالىملىرى بولغان تەپسىرشۇناس ۋە ھەدىسشۇناسلارنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ خەتنە توي دېيىلگەن بۇنداق ئاتالغۇ قەتئىي ئىشلىتىلمىگەن. ئىسلام دىنىدىكى تورت مەزھەپنىڭ كوز قاراشلىرىنىڭ بىرەرسىدىمۇ خەتنە توينىڭ بارلىقىنى تاپالمايمىز. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلما ۋە مۇجتەھىدلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ خەتنە توي قىلىش توغرىلىق قىلغان بىرەر سوزىنىمۇ ئۇچرىتالمايمىز. شۇنداقتا بىز نېمىگە ئاساسلىنىپ خەتنە توي قىلىمىز؟ يەنە كېلىپ، خەتنە توينى سۈننەت تويى دەپ ئاتايمىز؟ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «يېڭى تۇغۇلغان بوۋاق تۇغۇلغاننىڭ ئەقىقىسىگە باغلىنىشلىق تۇغۇلىدۇ. بوۋاق تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى ئاللانىڭ رازىلىقى ئۈچۈن قوي قۇربانلىق قىلىنىدۇ. بوۋاققا ياخشى مەزمۇنلۇق گۈزەل ئىسىم قويۇلىدۇ» بوۋاقنىڭ چېچى چۈشۈرۈلىدۇ. (ئەبۇ داۋۇت رىۋايىتى).

بىز ئۇيغۇرلاردىكى ھەدىس شەرىپنىڭ مەزمۇنىغا قارايدىغان بولساق، خەتنە توي دېگەن ئاتالغۇنى ھەرگىزمۇ ئۇچرىتالمايمىز.

ئاۋۋال مۇسۇلمانلار پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىنى قىلىشنى چىن دىلىمىزدىن خالايدىغان بولساق، خەتنە توينىڭ ئورنىغا بوۋاق تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى قىز ـ ئوغۇل پەرزەنتلىرىمىز ئۈچۈن ئاللا ھالال قىلىپ بەرگەن چاھار پايلاردىن خالىغىنىمىزنى ئۇلتۇرۇپ ئەقىقە قىلىش، ئۇلارنىڭ چېچىنى چۈشۈرۈش، ئۇلارغا ماس گۈزەل ئىسىملارنى قويۇش. بۇ چاغدا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىگە ئەگەشكەن بولىمىز.

جەمئىيىتىمىزدە قىلىنىۋاتقان خەتنە تويلارنىڭ يەنە بىر يامان يېرى شۇكى، ئاز ساندىكى كىشىلەر خەتنە توي قىلىدىغان دەپ، ئاللا ۋە پەيغەمبەر بۇيرىمىغان ئىشنى (بىدئەتنى) سۈننەت تويى دەپ باغاقچىلارغا يېزىپ، بۈيۈك دىنىمىزغا بوھتان چاپلاپ، دىنىمىزنىڭ قىياپىتىگە يامان تەسىر يەتكۈزمەكتە. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇيرىمىغان ۋە قىلمىغان ئىش قانداقمۇ سۈننەت بولسۇن؟ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر ھەدىسىدە مۇنداق دېيىلگەن: «ھەر قانداق بىر كىشى ماڭا يالغاننى چاپلىسا، ئۇنداق كىشى ئوزىگە دوزاقتىن بىر كىشىلىك ئورۇن ھازىرلىغان بولىدۇ»، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام يەنە بىر ھەدىسىدە مۇنداق دېگەن: «سىلەر ئىسلامدا يوق، يېڭىدىن پەيدا بولغان ئىشلاردىن ساقلىنىڭلار، يېڭىدىن پەيدا بولغان ئىشلارنىڭ بىدئەتتۇر. بىدئەتنىڭ ھەممىسى زالالەتتۇر. زالالەت ئىگىلىرىنىڭ ھەممىسى دوزاقتا بولىدۇ». (ئەبۇ داۋۇد رىۋايىتى). ۋۇقۇرىدىكى ھەدىسلەرنىڭ روھىغا قارىغاندا، خەتنە توينى سۈننەت توي دەپ ئاتىساق، ئەلۋەتتە، پەيغەمبىرىمىزگە بوھتان چاپلىغان بولىمىز. شۇنداقلا ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولىمىز. يەنە بىر تەرەپتىن خەتنە توي ئاتالغۇسىنى سۈننەت توي دەپ باغاقلارغا يېزىۋالساقمۇ، ئوخشاشلا خاتالىق ئۈستىگە خاتالىق ئۆتكۈزگەن بولىمىز. شۇڭا جەمئىيەتتىكى ھەر خىل باغاقلارنى لايىھەلەپ ياساپ باغاقچىلىق تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان تىجارەتچىلەرمۇ باغاقلارنى سۈننەتكە ماس كەلگۈدەك ياساپ سېتىش كېرەك.

خەتنە توي ئۆتكۈزۈشنىڭ ئىسلامغا خىلاپ ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەندىن كېيىن، ئاللا ۋە پەيغەمبەر بۇيرىمىغان خەتنە توينى قىلمەن دەپ ئىسراپ قىلىپ، ھاشامەتلىك، كوز ـ كوز قىلىشنىڭ ئورنىغا، ئۇنى پەرزەنتلىرىمىزنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىنىڭ پارلاق، بەختىيار بولۇشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇپ، ئىلىم ـ پەن ئىگىلەپ، ئوزىدە ھەقىقىي ئىسلام دۇنيا قارىشىنى يېتىلدۇرۇپ، ئىختىسادارلىق، بىلىملىك ۋە ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك بولۇپ، دۇنيادا ئىنسانلارچە ياشىشى ئۈچۈن خەشلىسەك، ئاللا، پەيغەمبەر بىزدىن رازى بولماسمۇ؟

قەدىرلىك دىنداشلىرىم، ئاللا بىزگە ئاتا قىلغان مەنىۋىي ۋە ماددىي بايلىقىمىزنى ياخشى ئەھمىيەتلىك ئورۇنغا سەرىپ قىلايلى.

ئابدۇلھەپىز ئابدۇرەھىم ئىلتەبىر.
(«جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژۇرنالىدىن ئېلىندى).

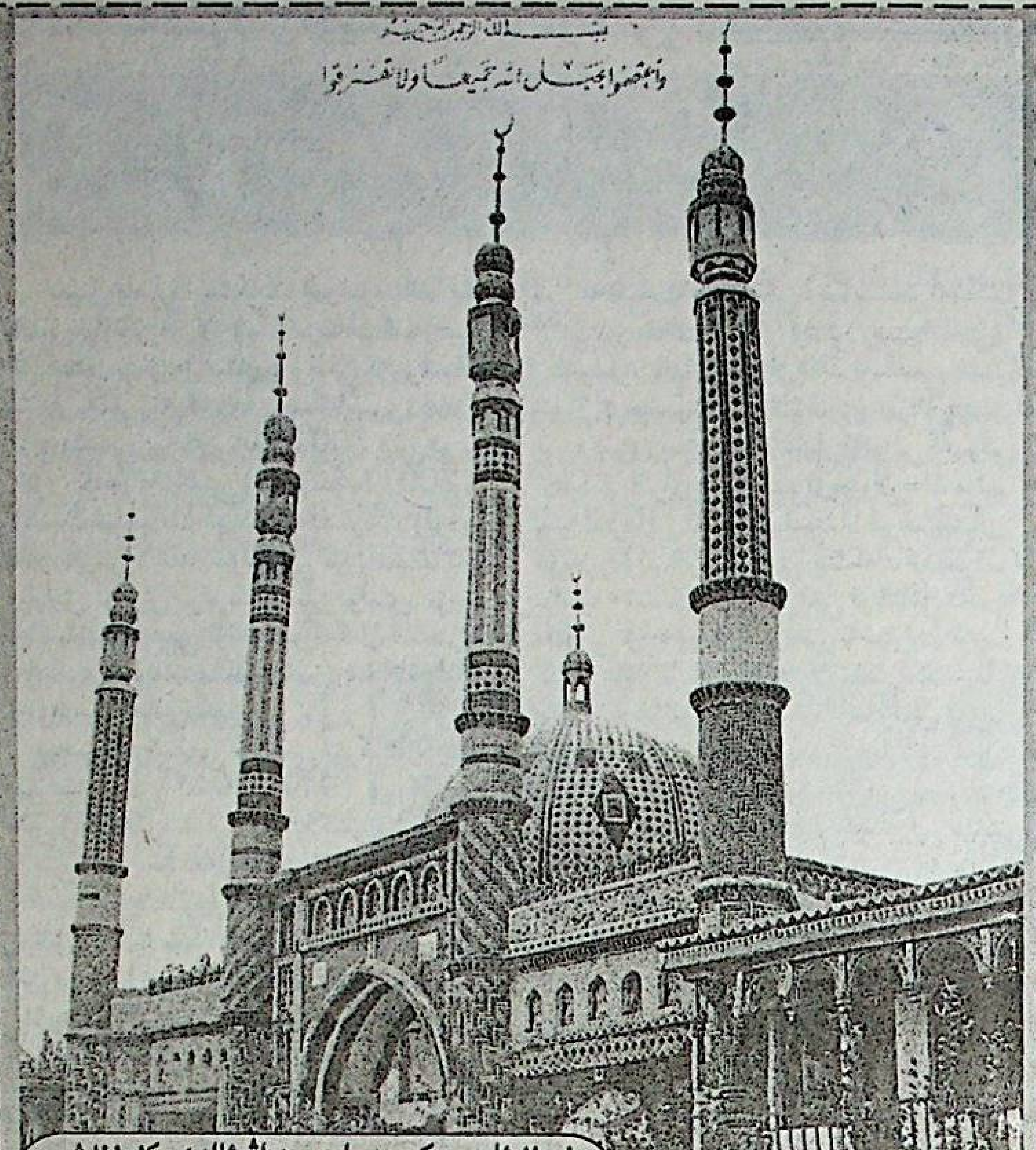

ش ئۇ ئا ر. مەكىت جامەسىنىڭ ئالدى كۆرۈنۈشى.

قىسقا خەۋەرلەر

قىرغىزستاندىكى نامراتلىق ۋە بورەك ئاغرىقلىرى

بىشكەك. ئاتاقلىق قىرغىزستانلىق دوختۇر، پروفېسسور مېدىن تىنالىيېۋ ھازىرقى ۋاقىتتا بىر مىللىوندىن ئوشۇق قىرغىزستانلىق، يەنى جۇمھۇرىيەت ئاھالىسىنىڭ ھەر تورتىنچىسى ئۇرولوگ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ياردىمىگە مۇھتاج، ـ دەپ ھېساپلايدۇ. كوسپىتالدىكى ئۇ رەھبەرلىك قىلىۋاتقان بولۇمدىلا بەش ژىل ئىچىدە سۈدۈك يوللىرىنىڭ ھەر خىل ئاغرىقلىرى بىلەن ئاغرىغان 40 مىڭ ئادەم ئوپېراتسىيە قىلىنغان. «بۇ ئىنتايىن ئېغىر، ـ دەپ ھېساپلايدۇ پروفېسسور، ـ چۈنكى ھەر قېتىمقى مۇنداق ئوپېراتسىيە ئورگانىزم ئۈچۈن ناھايىتى جىددىي ئېغىرچىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ». ئەندى يەنە بىر تەرەپتىن، كوسپىتالنىڭ كوپلىگەن بىمارلىرى بۇ يەرگە شۇنداق ھالەتتە كېلىدۇكى، ئۇلارنى جىددىي ئوپېراتسىيە قىلىشتىن باشقا ھېچ قانداق ئامال يوق. مۇتەخەسسىسلەر بورەك ئاغرىقىنىڭ ئاساسىي سەۋەپلىرى پاسكىنا سۇدىن ۋە ياخشى تاماقلانماسلىقتىن ئىبارەت، دەپ ھېساپلايدۇ. مەسىلەن، جۇمھۇرىيەتنىڭ جەنۇبىدا ئاھالىنىڭ 80 پائىزى سۇنى ئۆتتۈر ئېرىقتىن ئىچىدۇ، ئۇلاردا كىر ژۇيىدۇ، تېخىنىكىنى ژۇيىدۇ، ئۇلارغا شۇنداقلا چارۋىچىلىق قالدۇقلىرىنى توكىدۇ. بۇ يەردە ئاخىرقى ۋاقىتلاردا سۇ پروۋودلىرى قۇرۇلۇشى ئەمەلىياتتا توختاپ قالغان. ئەندى كوپلىگەن ئائىلىلەرنىڭ بىر كۈنلۈك تاماقى قەنتسىز چايدىن ۋە قېتىپ كەتكەن ناندىن ئىبارەت. بولۇپمۇ ئايالالار ئارىسىدا بورەك ئاغرىقلىرى ناھايىتى كوپ ئۇچرايدۇ. ئەندى بۇ بولسا، ئۆز نۆۋىتىدە باللارنىڭ سالامەتلىكىگە تەسىر يەتكۈزمەكتە. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرولوگىيە خىزمىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش، قىرغىزستان ئۈچۈن مۇھىم مۇئاممىغا ئايلانماقتا، مىللەتنىڭ ئامان قېلىشى ئەينە شۇنىڭغا باغلىق بولماقتا، ـ دەپ تەكىتلەيدۇ پروفېسسور مېدىن تىنالىيېۋ. ئەگەر ئاھالىنىڭ تۇرمۇش دەرىجىسىنى كوتىرىش، سۇ بىلەن تەمىنلەش ۋە تاماقلىنىش سىستېمىسى يولغا سېلىنمىسا، بۇمۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بەرمەيدۇ.

2002 ـ ژىلى خىتايدا ئېلېكترونلۇق ھوججەتلەر جارىي قىلىنىدۇ

بېجىن. خىتاي ھوكۈمىتى مەملىكەتنىڭ بارلىق ئاھالىسىنى ئېلېكترونلۇق ھوججەتلەر بىلەن تەمىنلەشنى نىيەت قىلماقتا. ھازىرقى شەخسىي گۇۋانامىلارنى شەخس توغرىلىق ئەخبارات ئەكىس ئەتتۈرۈلگەن پلاستىكلىق كارتوچكىلار ئالماشتۇرىدۇ. كارتوچكىدا ئۇنىڭ ئىگىسىنىڭ فوتوسۈرىتى، ئۇنىڭ نومىرى، جىنسى، تۇغۇلغان ۋاقتى، شۇنداقلا ساختىلاشتۇرۇشتىن ساقلايدىغان مەخسۇس ئېلېكترونلۇق ھىمايە پلىيۇنكىسى بولىدۇ. كېلەر ژىلى كارتوچكىلارنى دەسلەپكىلەردىن بولۇپ ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىنىڭ ستۇدېنتلىرى ئالىدۇ.

گېرمانىيە بارلىق ئاتوم ئېلېكتر ستانسىيەلىرىنى يايىدۇ

بېرلىن. گېرمانىيە ھوكۈمىتى ئېنېرگېتىكا شىركەتلىرى بىلەن ئاتوم ئېلېكتر ستانسىيەلىرىنى يېپىش توغرىلىق كېلىشىمنى ئىمزالىدى. قولغا كەلتۈرۈلگەن كېلىشىمگە مۇۋاپىق ستانسىيەلەر ئوز رېسۇرسلىرىنى سەرىپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن يېپىلىدۇ. گېرمانىيەنىڭ بارلىق 19 ئاتوم ئېلېكتر ستانسىيەسىنىڭ يېپىلىش جەريانى بىر نەچچە ئون ژىلغا سوزۇلىدۇ.

مىللىي فوند

ئالمۇتا. قازاقستان مىللىي فوندى جەمغۇرمىسىنىڭ قىممىتى 2001 ـ ژىل 28 ـ مايدىكى ئەھۋال بويىچە 862 مىللىون ئا ق ش دوللىرىنى تەشكىل قىلدى. بۇ ھەقتە قازاقستان مالىيە مىنىسىرلىكىنىڭ ئېلان قىلىنغان خەۋىرىدە ئېيتىلىدۇ.

مىللىي فوند پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازاربايېۋنىڭ پەرمانى بىلەن مەملىكەتنىڭ تۇراقلىق ئىجتىمائىي ـ ئىختىسادىي تەرەققىياتىنى تەمىنلەش، كېلەچەك ئەۋلاتلار ئۈچۈن مالىيە مەبلىغىنى توپلاش، ئىختىساتنىڭ تاشقى ئامىللارنىڭ سەلبىي تەسىرىگە [illegible] بولۇشىنى قىسقارتىش، شۇنداقلا جۇمھۇرىيەت ۋە يەرلىك بيۇدجېتلارنىڭ دۆ[illegible]

[illegible]

پىلاندىن تاشقىرى قىلىنغان تولەملەرى ھېسابىغا [illegible]

مالىيە مىنىسترلىكىنىڭ [illegible] ھازىرقى ۋاقىتتا مىللىي فوندنىڭ باشقۇرۇشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان قازاقستان مىللىي بانكىسى تەرىپىدىن فوندنىڭ [illegible] ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ [illegible] ستراتېگىيىسى [illegible]

پلانلىق تۇغۇت خادىملىرىنىڭ قاتىللىقى

خىتاينىڭ جەنۇبىدىكى فۇجەن ئولكىسىدە تۇغۇتنى نازارەت قىلىش خىزمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى تەرىپىدىن ئاختا قىلىشنى رەت قىلغانلىقى ئۈچۈن 34 ياشلىق ئايال ئۇرۇپ ئولتۈرۈلگەن.

يېقىندا 12 ۋە 13 ياشلىق ئىككى ئوغۇلنىڭ ئانىسى سۇن ژونغۇنا پلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنىڭ خادىملىرى تەرىپىدىن زورلۇق بىلەن ئېلىپ كېتىلگەن ئىدى. ئۇنىڭغا ئاختا قىلىش ئۈچۈن تىببىي مەركەزگە ئېلىپ كېتىلۋاتقانلىقى ئېلان قىلىنغان.

سۇن ئىلگىرىمۇ بۇنى رەت قىلىپ كەلگەن، ئەندى بولسا ئەمەلدارلارغا سالامەتلىكىگە باغلىق ئاختا قىلىش ئۇنىڭغا تامامەن زىيان ئېكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان گۇۋالىق سپراۋكىسىنى كورسەتكەن. لېكىن ئۇنىڭ ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىنىڭ قاتتىق نارازىلىقلىرىغا قارىماي، پلانلىق تۇغۇت مەھكىمىسىنىڭ خادىملىرى سۇنىنى زورلۇق بىلەن ماشىنىغا سېلىپ ئېلىپ كەتكەن.

بۇ ئەھۋالدىن كېيىن سۇنىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى پلانلىق تۇغۇت مەھكىمىسى ئەمەلدارلىرىنىڭ قوپال ۋە قانۇنسىزلىق ھەرىكەتلىرى توغرىلىق ساقچى ئورۇنلىرىغا مەلۇم قىلغان، لېكىن ساقچىلار بۇ ئىش قا ئارىلاشمىغان.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى رەسمىي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى سۇنىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا ئۇنىڭ يەرلىك ئاختا قىلىش مەركىزىنىڭ بەشىنچى قەۋىتى دېرىزىسىدىن ئوزىنى تاشلىۋەتكىنىنى ۋە بۇنىڭدىن ئولگەنلىكىنى خەۋەر قىلغان.

سۇن ئائىلىسىنىڭ ئەزالىرى (ئۇلارغا مەرھۇمنىڭ جەسىدىنى كورۈشكە رۇخسەت قىلغان) مەرھۇمنىڭ بېشىدا ۋە بەدىنىدە ئۇرغۇلىغان كوكەرگەن ۋە زەخمەلەنگەن جايلارنى كورگەن. «زەخمىلىنىش خاراكتېرى، دېرىزىدىن سەكرەش نەتىجىسىدە پەيدا بولۇشىدىن دەرەك بەرمەيدۇ»، ـ دەپ بىلدۈرگەن ئۇلارنىڭ بىرى ئا ف پ مۇخبىرىغا.

ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى، ئىككى بالىنىڭ ئانىسى بولغان سۇن، خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ تۇغۇتنى چەكلەش بويىچە قىلىۋاتقان ھەرىكەتلىرى توغرىلىق ياخشى خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ يولغا ئۇنىڭ قارشى بولۇش نىيىتىدە ئەمەسلىكىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. جۈملىدىن، 1992 ـ ژىلدىن سۇن ئوزىنىڭ ھامىلدار بولۇپ قالغانلىقىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن مۇنتەزىم رەۋىشتە دوختۇرغا كورۈنۈپ تۇرغان.

بۇنىڭدىن ژىگىرمە ژىل ئىلگىرى «بىر ئائىلە ـ بىر بالا» پرىنسىپى خىتايدا قانۇنغا ئايلانغان ئىدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئىنسان ھوقۇقىنى ھىمايە قىلىش تەشكىلاتلىرى ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ خۇنۇك خاراكتېرىنى ئۇرغۇن قېتىم تەكىتلىگەن، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ دەسلەپكى ژىللىرى ئاياللارنى خۇددى ھايۋانغا ئوخشاش زورلۇق بىلەن ئاختا قىلغان ئىدى.

پلانلىق تۇغۇت مەھكىمىسىنىڭ خادىملىرى مەملىكەتنىڭ بۇ قانۇنغا نارازى بولغان ئاھالىسىنى ئۇرۇپ، قىيىنىغان، قانۇنسىز قاماقىغان، ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلغان ۋە ھەتتا ئۆيلىرىنى ۋەيران قىلغان.

لېكىن بۇنىڭغا قارىماي، بۇ چارىلەر خىتايدا ئاھالىنىڭ ئۆسۈشىنى توختىتالمىدى ۋە ئۇ دۇنيادىكى ئاھالىسى ئەڭ زىچ دولەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالماقتا. خىتاي ئاھالىسى ژىلىغا ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 10 مىللىون ئادەمگە كوپىيىدۇ.

خىتاي ھوكۈمىتى 2050 ـ ژىلى مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ 1,6 مىللىارد ئادەمدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئەڭ قاتتىق چارىلەرنى كورۈشنى ۋەدە قىلماقتا. ھازىر خىتاي ئاھالىسى 1,3 مىللىارد ئادەمنى تەشكىل قىلىدۇ.

باشقا ئەللەر ئۇيغۇرلار توغرىلىق

قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرلار

بېيىل باھاردا بىشكەكتە قىرغىزستاندا ياشىغۇچى ئۇيغۇرلار ۋەكىللىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ كاتىپى ئەسقەرجان جانابلىرى بىلەن ئۇچرىشىشى بولدى. ئۇنىڭغا 200 دىن ئوشۇق ئادەم قاتناشتى ۋە ئۇنىڭدا 2001 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا گېرمانىيەدە ئوتكۈزۈلىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنياۋىي قۇرۇلتىيىغا تەييارلىق كۆرۈش توغرىلىق سۆز بولدى. ئۇچرىشىشتىن كېيىن ئۇنىڭ كۆپلىگەن ئىشتىراكچىلىرى قىرغىزستان مىللىي بىخەتەرلىك خىزمىتىگە چاقىرتىلدى.

بېجىن تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ (1944 ـ 1949) يوقىتىلىشى ۋە ئۇيغۇرىستاننى خىتايلاشتۇرۇش سىياسىتى ئون مىڭلىغان ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنى ئەمەلىيەتتە قاچاقلارغا ئايلاندۇردى. سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىيەسىگە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاممىۋى تۈردە كۆچۈپ چىقىشى 50 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىغا توغرا كېلىدۇ. ئۇيغۇر كۆچمەنلىرى جۇڭگوۋا مىللىتى دېگەن نامدىن قۇتۇلۇپ، بۇ يەردە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ھېچ قانداق پەرىق قىلماي ياشىدى، بىرلا پەرىق ـ ئۇلارنىڭ مىللىي ـ دۆلەتچىلىك ئاپتونومىيەسى يوق ئىدى. لېكىن سوۋېت ئۇيغۇرلىرى بىلىم ئېلىش پۇرسىتىدىن تولۇق پايدىلاندى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار «مەركىزىي ئاسىيەنىڭ يەھۇدىيلىرى» دېگەن لەقەمگە ئىگە بولغان. س س س ر دا ئىلىم ـ پەن، ھەربىي ۋە مەمۇرىي ساھالاردا ئۆز ۋەكىللىرىگە ئىگە ئۇيغۇر زىيالىيلىرى شەكىللەندى.

مەركىزىي ئاسىيەدىكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ مۇستەقىللىقكە ئىگە بولۇشى ئۇيغۇرلارغا ئاخىرقى ئىمپېرىيەنىڭ (خىتاينىڭ) پات ـ ئارىدا پارچىلىنىشىغا ۋە ئۇيغۇرىستاننىڭ ئازات بولۇشىغا ئۈمىد پەيدا قىلدى. لېكىن س س س ر نىڭ پارچىلىنىشى بىلەن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى مەركىزىي ئاسىيەدىكى بارلىق جۇمھۇرىيەتلەر بىلەن دەرھال دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەرنى ئورناتتى. چۈنكى خىتايدىكى ئۇيغۇرلارغا ئېتنىكىلىق جەھەتتىن يېقىن خەلقلەرنىڭ مۇستەقىللىققا ئىگە بولۇشى ش ئۇ ئار دىلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا ئىچكى موڭغۇلىدا ۋە تىبەتتە سېپاراتىزمنىڭ يېڭى دولقۇنىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن ئىدى. بىرلەشكەن تۈركىي خەلقلەر قېرىنداشلىقى بولمىدى. بەزىلەرنىڭ پىكرىچە، قازاقلار بىلەن قىرغىزلار، ئۆزلىرىنىڭ مىللىي مەنپەئەتلىرىنى كوزلەپ تۈركىي قېرىنداشلىقنى قۇربان قىلدى. ئەندى قىرغىزستان بىلەن قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلار بۇ ئەللەرنىڭ خىتاي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە تاشقى سىياسىي ئامىل پايدىلىنىش ئۈچۈن ئوڭغۇشلۇق ۋاسىتىغا ئايلاندى.

يېڭى دەۋرنىڭ شەكلەن دېموكراتىيەسىنىڭ ئىمكانىيەتلىرىدىن پايدىلانغان ھالدا، ئۇيغۇرلار قىرغىزستان بىلەن قازاقىستاندا ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش پارتىيەسىنى رەسمىيەتتىن ئوتكۈزۈشكە ئۇرۇندى. لېكىن، مەسىلەن قىرغىزستاننىڭ ئەدلىيە مىنىستىرلىكى «خوشنا دۆلەتنىڭ تەۋەسىنى ئايرىپ ئېلىشنى مەخسەت قىلغانلىقى» سۆيىتىدە تەشكىلاتنى رويخەتتىن ئوتكۈزۈشنى رەت قىلدى.

قىرغىزستاندا ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسىي «ئىتتىپاق» جەمىيىتىدىن تاشقىرى، بىر نەچچە بىر ـ بىرى بىلەن ئالاقىدار ئەمەس ئايرىم تەشكىلاتلارمۇ مەۋجۇت. ئۇيغۇرلارنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ۋاكالەتلىك قىلىشقا قىرغىزستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىتتىپاقى، بىشكەك «دېموكراتىيە» ئىنسان ھوقۇقلىرىنى قوغداش تەشكىلاتى ۋە «ئىريان» ئۇيغۇر ئەخبارات مەركىزى داۋا قىلماقتا. ئۇيغۇرلار ھەرىكىتىنىڭ مۇنداق بولۇنۇپ كېتىشىنىڭ سەۋەبى ئۇيغۇر زىيالىيلىرى بىلەن ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرى مەنپەئەتلىرىنىڭ توقۇنۇشلىرىدىن ئىبارەت بولسا كېرەك. زىيالىيلار تىجارەتچىلەرنى «ئۇلار ئىتتىپاقتىن پۇل تېپىش ئۈچۈنلا پايدىلانماقتا ۋە ئۇيغۇر تەشكىلاتىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى ـ ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش ئۈچۈن كۈرەش توغرىلىق ئۇنتۇلۇپ قالدى» ـ دەپ ئەيىبلىمەكتە. ئەندى تىجارەتچىلەر بولسا خوۋۇپلۇق ۋە ئىستىقبالسىز سىياسەت ئۈچۈن ئۆز تىجارىتىنى تەۋەككۇل قىلىشنى خالىمايدۇ.

«ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ رەئىسى روزىمەمەت ئابدۇلباقىيېۋ: «ئابروپلۇق بولۇش ئۈچۈن، دۆلەت ئاپپاراتىدا ۋەزىپە لاۋازىمغا ئىگە بولۇش كېرەك. ياكى ئۇرغۇن پۇل بولۇش كېرەك» ـ دەپ ھېساپلايدۇ. بىرىنچىسى ھەقىقەتەنمۇ يېتىشمەيدۇ. ھەتتا پۇل بىلەنمۇ بەزى تەسىرلىك لاۋازىملارنى «سېتىۋېلىش» مۇمكىن ئەمەس. ئۇيغۇرلار ھازىرقى دۆلەت مەمۇرىيىتىدە ئۇمۇمەن ئۆز ۋەكىللىرىگە ئىگە ئەمەس. پارلامېنتتا ئۇيغۇر دېپۇتاتلىرى يوق.

جۇمھۇرىيەتنىڭ يەرلىك ئاھالىسى بىلەن ئۇمۇمىي دىن ۋە يېقىن تۈركىي تىل ئۇيغۇرلارنىڭ مەكسەتە ئوسۇش ئىستىقبالىنى كېڭەيتىشكە تۈرتكە بولمايۋاتىدۇ. مۇستەقىل قىرغىزستاندا ئۇلارنىڭ كەسپىي ئوتتۇرلىرى ئايلىنىپ تىجارەت قىلىش بىلەن چەكلەنمەكتە. جۈملىدىن، تاۋار ئەكىلىش ئۈچۈن خىتايغا پات ـ پات بېرىپ تۇرۇش قىرغىزستانلىق ئۇيغۇرلارغا ئۆزلىرىنىڭ ش ئۇ ئار دىكى قېرىنداشلىرىدىن ياخشى ياشاۋاتقانلىقىنى بايقاش ۋە چۈشىنىشكە ئىمكانىيەت بېرىدۇ. بەزىلەرگە ئادەتتىكى سودىگەرلەر ھالىتىدىن ھالقىپ، ئۆز بازىرىغا كافىي ياكى رېستورانغا ئىگە بولۇش نېسىپ بولۇۋاتىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ قىرغىزستان ئىقتىسادىغا بولغان ئىنتېگراتسىيەسى يۈز بەرمەكتە. مىللەتلەر ئارا ئىنتېگراتسىيەدە قىيىنراق. ئۇيغۇرلار بىلەن قىرغىزلارنىڭ ئۆز ـ ئارا نىكاھلىنىشى ـ كام ئۇچرايدىغان ھادىسە. بەزىلەر بۇنىڭدا خېلە قەدىمىي ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تەكەببۇرلىقىنى كورمەكتە. 20 ـ ئەسىرگىچە كۆچمەنلەر بولغان قىرغىز قەبىلىلىرىگە قارىغاندا، ئۇيغۇرلار 7 ـ ئەسىردىن تارتىپ ئولتىراقلاشقان تۇرمۇش تەرزىدە بولۇپ، ئۇلار ئۆز يېزىقىغا ئىگە. ئېكسپېرتلار رۇسلارنىڭ ئاممىۋى تۈردە كۆچۈش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيغۇر دىئاسپورىسىنىڭ سانى ۋە تەسىرى ئوسىدۇ ۋە ئۇلار قىرغىزلار بىلەن ئۆزبەكلەردىن كېيىن ئۈچىنچى مىللىي توپنىڭ ئورنىنى ئېگىلىشى مۇمكىن، دەپ ھېساپلىماقتا.

ئۇيغۇرلارنىڭ خىتايغا نىسبەتەن نارازىلىقى ئائىلە دائىرىسىدە چەكلەنگەن. 90 ـ يىللارنىڭ بېشىدا بىشكەكتىكى خىتاي ئەلچىخانىسى ئالدىدا مىتىنگلارنى ۋە نامايىشلارنى ئوتكۈزۈش ئۇرۇنۇشلىرى قىلىندى، لېكىن مۇنداق نارازىلىق بىلدۈرۈش شەكىللىرى قىرغىز ھاكىمىيەت ئورگانلىرى تەرىپىدىن مەنئىي قىلىندى. ھازىر غەرىپ دېموكراتىيەلىرى تەرىپىدىن مەنئىي قوللاشمۇ يوق. بىشكەكتىكى ئامېرىكا ئەلچىخانىسىنىڭ ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئېلىپ بارغان جىددىي ئەخبارات ئالاقىلىرى ئا ق ش نىڭ چەتلىشىشى ۋە پەرۋاسىزلىقى بىلەن ئالماشتى.

خىتايغا نىسبەتەن ئوچۇق نارازىلىقنى ئىپادىلەش ۋاستىسى ئايدا بىر چىقىدىغان «ئىتتىپاق» ۋە «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتلىرى بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ گېزىتلەر مىللىي روھنى ئويغىتىپ، ئۇيغۇرلارنى تارىخىي ۋەتەندىكى ئەھۋال توغرىلىق خەۋەردار قىلىپ تۇرىدۇ. گېزىتلەر ئا ق ش تىكى ئۇيغۇر ئەخبارات ئاگېنتلىقىغا ئاساسلىنىپ، ش ئۇ ئار دىكى خىتايلارنىڭ قىرغىنچىلىق سىياسىتى ۋە سېپاراتىزم ھەم تېررورىزمدا ئەيىبلەنگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئولتۈرۈلىشى توغرىلىق بايان قىلىدۇ.

ئۇيغۇرلار 90 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىدا ۋاخخابىزمدا ئەيىبلىنىپ، قىرغىز ھاكىمىيەت ئورگانلىرى تەرىپىدىن بىرىنچى قېتىم قىسمىغا ئۇچرىدى. بۇ يەردە مەسىلە شۇنىڭدىكى، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ مۇسۇلمان قېرىنداشلىرى ـ قىرغىزلار بىلەن قازاقلارغا قارىغاندا خېلىلا دىندار. ئىسلام ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ـ بۇ مىللىي ئەنئەنىنىڭ بىر قىسمى ۋە ئېتنىكىلىق ساقلىنىپ قېلىشىنىڭ كاپالىتىدۇر. ئىسلام دىنىغا ھەقىقىي ئېتائەت قىلغۇچىلار سۆيىتىدە ئۇيغۇرلار سوۋېت دەۋرىدىلا مەسچىتلارنىڭ ئىماملىرى بولغان. بىشكەكتە ئۇيغۇرلار ھازىرمۇ مەسچىتقا ئوتاش رايوندا توپلىشىپ ياشايدۇ ۋە مەسچىت قەۋمىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. لېكىن ئەنئەنىۋىي ئىسلام ئورپلىرىغا ئەمەل قىلىش قىرغىز مەخسۇس ئورگانلىرى تەرىپىدىن «دىنىي ئېكىسترېمىزم» سۆيىتىدە باھالانماقتا. روزىمەمەت ئابدۇلباقىيېۋ: «بىز ھەر دايىم مەخسۇس خىزمەت ئورگانلىرىنىڭ نازارىتىنى ھېس قىلىپ تۇرىمىز. مەن ھەتتا بىزنىڭ جەمىيىتىمىزدىمۇ بىر نەچچە ئادەمنىڭ مېنى نازارەت قىلىۋاتقانلىقىغا گۇمانىم يوق» ـ دەپ تەكىتلىدى.

1998 ـ يىلى ماي ئىيۇل ئايلىرىدا قىرغىزستاننىڭ ئوش ۋىلايىتىدە كوپلىگەن ئادەملەرنىڭ قۇربان بولۇشىغا ئېلىپ كەلگەن تېررورلۇق ھەرىكەتلەر يۈز بەردى. 2001 ـ يىلى 12 ـ مارتتا ئوش شەھەرلىك سوتى بۇنىڭدا ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپ خىتاي پۇخرالىرىنى ئەيىبلىدى. بەھرىدىجان ئالىمۇۋ بىلەن ئەسقەر توختى ئولۇم جازاسىغا، ئەلى مەسىم ـ 25 يىللىق تۈرمە جازاسىغا ھوكۇم قىلىندى. تەرگەۋ ئەيىبلەنگۈچىلەرنى ـ چېچەنستاندىن شىنجاڭغىچە ھەرىكەت قىلىۋاتقان خەلق ئارا تېررورلۇق تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى قىلىپ كورسىتىشكە ئۇرۇنماقتا. قىلىنغان تېررورلۇق ھەرىكەتلەرنىڭ مەخسىتى ـ قىرغىز ـ ئوزبەك توقۇنۇشلىرىنى پەيدا قىلىشتىن ۋە خىتاي بىلەن چېگارىداش رايونلاردا تۇراقسىزلىق زونىسىنى پەيدا قىلىشتىن ئىبارەت. ئەيىبلەنگۈچىلەرنىڭ ئادۋوكاتى گۈلنۇر جالالوۋا «بارلىق قويۇلغان ئەيىبلەر ئىسپاتلانمىغان ۋە پەقەتلا تەخمىنلەرگە ئاساسلىنىدۇ» ـ دەپ ھېساپلايدۇ. قىرغىزستاندىكى خىتاي مەسلىھەتچىسى جىڭخۇئا سەۋ «قىرغىز ھاكىمىيەت ئورگانلىرى بۇ توغرىلىق ئەلچىخانىنى خەۋەردار قىلمىدى» دېگەننى بانە قىلىپ ئۆز پۇخرالىرى ـ ئۇيغۇرلاردىن چەتلەشتى. جۈملىدىن، خىتاي ۋاكالەتخانىسى ھازىرقى ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ ئىلگەركى پۇخرالىرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەت قىلىشتىن قاچىدۇ. سەۋ جانابلىرى «خىتاي ئەلچىخانىسى بىلەن قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇر ئاھالىسى ئوتتۇرىسىدا ھېچ قانداق مۇناسىۋەت يوق» ئېكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

ئۇيغۇرلارمۇ خۇددى شۇنداق پىكىردە. مۇناسىۋەت يوق ۋە بولىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ سابىق لىدېرى نىغمەت بوساقوۋنىڭ ئولتۈرۈلىشىنى خىتاينىڭ مەخسۇس خىزمەت ئورگانلىرىدىن كورمەكتە. قىرغىز ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرى بولسا، بوساقوۋنى ش ئۇ ئار دىن كەلگەن سېپاراتىچلار ئولتۈرەردى، چۈنكى ئۇ ئۇلارنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشتىن ۋاز كەچكەن، دەپ ھېساپلايدۇ. شۇنداقلا سىياسىي تۇس ئالمىغان ئۈچىنچى ۋە خېلە رېئال تەخمىنمۇ بار. ئۇيغۇرلار لىدېرىنىڭ ئولتۈرۈلىشى ـ بۇ قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرىنىڭ ئاقىۋىتى. «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ رەئىسى لاۋازىمى بوساقوۋنى ئۆز قېرىنداشلىرى ـ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تىجارەت ساھاسىدا تەسىرلىك رىقابەتچى قىلاتتى. لېكىن ئۇيغۇرلارغىمۇ، ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغىمۇ بۇ قاتىللىققا تاشقى سىياسىي تۇس بېرىش پايدىلىق. ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ـ بۇ خىتايغا قارشى كەيپىياتنى رەغبەتلەندۈرۈشنىڭ ئامىلى. ھاكىمىيەت ئۈچۈن بولسا ـ قىرغىز ـ خىتاي مۇئامىلىرىنى ھەل قىلىش يولىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشتىن ئىبارەت.

پرېزىدېنت ئاقايېۋقا جۇمھۇرىيەتتە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاكتىۋلىقىنى باستۇرۇپ «ئۇلۇق خوشنىنىڭ» يەر داۋالىرىنى يۇمشىتىش مۇمكىن بولىۋاتىدۇ. توغرا، ئۇ ھەر خىل مۇۋاپىيەقىيەتتە بولماقتا. تالاش قىرغىز ـ خىتاي يەرلىرى چوڭ ئۆزبېڭكۆنۈش دەرياسى بويىچە ئوتىدۇ ۋە قىرغىز ئاھالىلىق پۇنكىتلىرى ئەركەشتام بىلەن نورۇ مۇزلاكىرىلەر مازرۇسى بولماقتا. ئاخىرقى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قىرغىزستان بۇ يەرلەرنى، شۇ جۈملىدىن چېگارا زاستاۋسىنى خان تەڭرى چوققىسىغا ئالماشتۇرۇشى مۇمكىن. ھوكۇمەت ئاپپاراتىنىڭ خەلق ئارا ھەمكارلىق باشقارمىسىدا خىتاي بىلەن تەۋە مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلغاندا «ئۇيغۇر ماۋزۇسى» پەيدا بولىدىغانلىقى فاكتىنى تەستىقلىمىدى. لېكىن قىرغىزستان تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىدىكى مەنبەلەر «ئۇيغۇرلار مەسلىسى» ـ بۇ قىرغىزلارنىڭ تېررىتورىيە مۇئامىلىرى بويىچىلا ئەمەس، بەلكى ئۇمۇمەن خ خ ج بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەردىكى ئاساسىي كوزنى، دەپ ھېساپلايدۇ.

1998 ـ يىلى كۈزدە قىرغىز ـ خىتاي چېگارىسىدىن روسسىيەنىڭ چېگارا ئەسكەرلىرى كەتتى. بۇنى ئۇيغۇرلار تەشۋىش بىلەن قوبۇل قىلدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قىرغىز قېرىنداشلىرىغا خىتاينىڭ يەر داۋالىرى چېگارا يېنىدىكى يەرلەر بىلەن چەكلەنمەيدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇردى. خىتاي قىرغىزستان بىلەن قازاقىستاننىڭ ئىچكىرىسىدىكى ئۇرغۇن يەرلەرگە داۋا قىلماقتا. خىتايدىن كوچۈپ چىققان ئاددىي ئۇيغۇرلار: «خىتايلارنىڭ كېلىشى بىلەنلا سلەر رۇسلارنىڭ ئاياق ئىزلىرىنى سويىسلەر» ـ دەيدۇ. قىرغىزستاننىڭ ھوكۇمران دائىرىلىرىنى خىتايلارنىڭ ئېتنىكلىق ئېچىلىق بىلەن بېسىۋېلىشى بۇنىڭسىزمۇ تەشۋىشلەندۈرمەكتە. ھەر يىلى قىرغىزستاندا ئۆزلىرىنى سان جەھەتتىن كوپەيتكەن ھالدا خىتايلار سودىدىن قۇرۇلۇشقىچە بولغان پائالىيەتنىڭ بارلىق ساھالىرىنى مۇۋاپىيەقىيەتلىك ئۆزلەشتۈرمەكتە.

چېچەنستاندا خىتاي پۇخرالىرى (باندىتلار تەردىتە بولغان ئۇيغۇرلار) ئەسىرگە ئېلىنغاندىن كېيىن «ئۇيغۇرلار ئامىلى» ئاقايېۋ ئۈچۈن خىتاي بىلەنلا ئەمەس، بەلكى روسسىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەردىمۇ پايدىلىق كوزىرغا ئايلاندى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن مەملىكەتنىڭ ئىچىدە «ئۇيغۇرلار مەسلىسىنىڭ» ئەھمىيىتىنى سۈنئىي رەغبەتلەندۈرۈشكە ۋە ئۇنىڭغا تاشقى سىياسىي تۇس بېرىشكە توغرا كەلمەكتە. «دۇنياۋىي ئۇيغۇر ئېكستېرېمىزمىنىڭ» خوۋۇپى ئاقايېۋقا روسسىيەدىنمۇ، خىتايدىنمۇ مالىيەۋىي ياردەم ئېلىشنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئىمكانىيەت بەرمەكتە. شاڭخەي فورۇمى دائىرىسىدە نامايەن بولۇۋاتقان خىتاينىڭ، روسسىيەنىڭ ۋە مەركىزىي ئاسىيە ئەللىرىنىڭ بىرلىشىشى ئۇيغۇرلارغا تارىخىي ۋەتىنى ـ ئۇيغۇرىستاننى پات ـ ئارىدا ئازات قىلىشقا پۇرسەت قالدۇرمايدۇ.

پەرغانە ۋادىسى يىلدىن ـ يىلغا تۇراقسىزلىق تەۋەككەلچىلىكىنى بارغانسىرى ئەۋج ئالدۇرماقتا، ئۇنىڭغا پەقەتلا ئىسلام تېررورىستلىرىلا مەنپىيەتدار بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. تۇراقسىزلىق زونىسىنىڭ مەركىزىي ئاسىيە رېگىئونىغا خىتاي ش ئۇ ئار نىڭ يېقىنلىغىدىن ئا ق ش نىمۇ مەنپىيەتدار قىلىشى مۇمكىن. ئا ق ش دىنىي فۇندامېنتالىزم دولقۇنىنى پەرغانە ۋادىسىدىن ئۇيغۇرىستانغا قارىتىپ، ئۆزنىڭ ستراتېگىيەلىك رەقىبى ـ خىتاينى پارچىلىشى مۇمكىن. ئۇيغۇرلار ئا ق ش بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىنلىك ۋەزىيىتنىڭ ھەر بىر سەھىپىسىنى ئۈمىد بىلەن جىددىي كۆزەتمەكتە ۋە بۇنىڭدا «خەلقلەر ئىمپېرىيەسىنىڭ» پارچىلىنىشىنىڭ يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنى، دېمەك، ئۇيغۇرىستاننىڭ مۇستەقىللىقىنىمۇ كورمەكتە. ئانالىتىكلار خىتاي ـ ئامېرىكا زىددىيەتلىرىنىڭ ئەڭ ئەۋج ئېلىشىنى 2010 ـ يىلغا مولجاللىماقتا. لېكىن ئۇيغۇرلار بۇ ئۇنىڭدىن بالدۇرراق يۈز بېرىدىغانلىقىغا ئۈمىد قىلىدۇ...

ئىگور گرېبېنشىكوۋ،

مەخسۇس ئۇرۇش ۋە تېچلىقنى يورۇتۇش بويىچە ئىنستىتۇت ئۈچۈن.

(«رېسپۇبلىكا ـ 2000» گېزىتىدىن ئېلىندى.)

تارىخ سەھىپىلىرىدىن

دوغلات ۋە موغۇللار كىملەر؟

تارىخىي مەنبەلەرنىڭ كۆرسىتىشىچە، ھازىرقى موڭغۇلىيەدە، بايقال كولىنىڭ شەرقىي ـ جەنۇبىي ۋە غەربىي تەرەپلىرىدە موڭغۇللاردىن بۇرۇن ھايات كەچۈرگەن قەبىلەلەردىن: موغۇللار، نايمان، قىرايات ـ كېرەي، سەلجۇقلار، قارلۇق، قوڭغىرات، دۇختى ـ دۇختۇي، بارلاس، تارلاس، چوراس، نەركەس، قىيات، قىرغىز، ساغىرە، دولغاس، قومۇق قاتارلىق ھەر خىل نامدىكى ئوغۇزخاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولغان قەبىلىلەر ياشىغان.

مەزكۇر ئوغۇز قەبىلىلىرى كېيىنرەك ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلى بولۇنۇپ، غەربىي تەرەپكە يەتتىسۇدىن بالقاش كولىگىچە تارتىلىپ بىر مەزگىل كوچمەنچىلىك بىلەن ھايات كەچۈرۈپ، ئاندىن ئولتىراقلاشقان. دېمەك، بۇلاردىن كېيىن چاغاتاي ئەۋلادىدىن بولغان بىرىنچى ئىسەن بوغا (بوقا) ئالمالىقتا ئۆز تەختىنى تىكلىگەندە، ئۇيغۇرلاردىن كېلىپ چىققان دوغلات جەمەتى ئىككى تارماققا بولۇنۇپ، بىرىگە پولاچى بەگ، يەنە بىرىگە تۇلەگ بەگ رەھبەرلىك قىلغان.

پولاچى بەگ ئاقسۇنى مەركەز قىلغان ھالدا، تۇرپان ئويمانلىقىنى، غەربىي تەرەپتىن ئىسسىق كولگىچە كەڭ دائىرىنى باشقۇرغان. تولەگ بەگ خوتەن بىلەن تارىم ۋادىسىنىڭ جەنۇپ تەرىپىدىن تارتىپ بەدەخشان رايونىنى قوشۇپ باشقۇرغان ئىدى. بىراق بۇلار ئالمالىق ئوردىسىغا ياساق تولەپ تۇرغان.

جۈملىدىن، «تارىخىي رەشىدى» ناملىق كىتاپنىڭ مۇئەللىپى مىرزا ھەيدەر كوراگان ئوزىنى موشۇ دوغلات جەمەتىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى ئېيتقان. لېكىن، «دوغلات جەمەتى موڭغۇللارنىڭ بىر تارمىقى» دېگەن كوز قاراشلار ئىسپاتلىق بولسا، ئۇ چاغدا دوغلات جەمەتىنىڭ ھەممىدىن بۇرۇن ئۇيغۇرلۇشۇپ كەتكەن موڭغۇللار ئېكەنلىكىدە شەك ـ شۇبھە يوق، دەپ كەسكىن تەكىتلىگەن خىتاي تارىخچىسى لىۋزۇشاۋ. («ئۇيغۇر تارىخى» 1 ـ قىسىم، 566 ـ 568 ـ بەتلەرگە قاراڭ).

ئەندى دوغلات ۋە موغۇل ئاتالغۇسىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى كورەيلى: ۋۇجۇدتا تىلغا ئېلىنغان ئوغۇز دوغلات قەبىلىسىدىن بولغان مەشھۇر تارىخچى مىرزا ھەيدەر كوراگان «تارىخىي رەشىدى» كىتابىدا يەركەن سۇلتانى سەئىدخان دەۋرىدە قەشقەرىيە بىلەن تۇرپاندا كوچمەنلىك ھاياتىنى ساقلاپ قالغان 30 مىڭدەك موغۇللار قالغان، ـ دەپ تەكىتلەيدۇ. بۇلاردىن باشقا سۇلتان سەئىد بىلەن بىللە قەشقەرىيەگە پەرغانە ھەم يەتتىسۇدىن دوغلات، دوختى، بارلاس، نەركەس، چوراسلاردىن بولۇپ، توقۇز ئورۇققا مەنسۇپ 5 مىڭغا يېقىن موغۇللار كېلىدۇ. شۇ زاماندا قەشقەرىيەدە تۇرۇشلۇق 3 مىللىون ئۇيغۇر ئاھالىسى ئىچىدە كولدىن بىر تامچا ئىدى. موغۇللارنىڭ تىلى ۋە ئېتنىك مەسىلىسىگە كەلسەك، ئۇلارنىڭ تىلى ئوغۇز تىلىغا يېقىن بولۇپ، قەشقەر شىۋىسىدىن ئازلا پەرىق قىلاتتى، دەپ قەيت قىلىنغان. شۇنداقلا 17 ـ ئەسىردە ئوتكەن مەشھۇر تارىخچى مەھمۇد بىننى ۋەلى ۋە زامانداشىمىز مەھمۇد قۇتلۇق موغۇل ئىتسىنىڭ نامىنى ئىزاھلىغاندا: «موغۇللارنى ئۇيغۇر كوچمەنلىرى دەپ، ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشىنى ئوغۇزلارغا باغلاپ، بايان قىلغانلىقىنى» تەكىتلەيدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، دوغلات بىلەن موغۇللارنى ئوغۇزخاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى ئاتاپ كورسىتىش توغرا دەپ قاراتلەيمەن. چۈنكى، خىتاي تارىخىي مەنبەلەرىدە تۇرپان ئۇيغۇر ئىدىقۇت (چېركىس) دولىتىگە قارىتا ئىشلىتىپ كەلگەن «چىشى» «كاۋگۇي»، قاڭقىلى (قاڭلى)، (ئېگىز ھارۋۇلۇقلار، ئېگىز چاقلىقلار) مەناسىدا ئاتاپ كەلگەن ئىدى، چۈنكى، ئوغۇزلار: (بالا ـ چاقىلىرىنى ھارۋىلارغا ئولتارغۇزۇپ، يايلاقلاردا مەغرۇر ئۆركەنلىكىنى كورگەن خىتاي سىياھەتچىلىرى شۇنداق دەپ ئاتىغان). چۈنكى ئۇ دەۋرلەردە يەتتىسۇ تەۋەسىدە ئوغۇزلارنىڭ تەسىرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. يەتتىسۇ تەۋەسىنى دەسلەپ مىلادىدىن ئىلگىرىلا ئوغۇزلار ماكان قىلغان. ئوغۇز قارلۇقلار (مىلادى 766 ـ 899 ـ يىللىرى) بىر ئەسىردىن كوپ يەنى، قارىخانىيلار تەركىبىگە قوشۇلغىچە ئالمالىقنى مەركەز قىلىپ، دولەت خاقانى ئارسلانخان ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى مۇستەقىل ھوكۇمران بولۇپ كەلگەن ئىدى، بۇ جاينى ئوغۇزلار خورغاۋۇس دەپ ئاتىغان. 13 ـ ئەسىر باشلىرىدا چىڭگىزخاننىڭ ئىستىلاسىدىن كېيىن چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي نامىدا، كېيىنرەك 1347 ـ يىلدىن ئىتىۋارەن تۇغلۇق تومۇرخاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن كېيىن بۇ جايلار قورغاس ـ قورغاس مازار دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

ئايرىم تارىخچىلار چاغاتاي بىلەن موغۇللار بىللە كەلگەن، يەنە بىر تەتقىقاتچىلار تۈرك بىلەن موغۇللارنىڭ قوشۇلىشىدىن ئىبارەت دەپ ئوتىدۇ. مېنىڭچە بولغاندا ئۇلارنىڭ گۇمانىدۇر. ھەقىقەتتە باشتا بىر ـ بىرلەپ ئاتاپ كورسەتكەن قەبىلىلەر ئوغۇزخاننىڭ 28 ئەۋلادلىرىدىن تارالغان ئەۋلادلىرىدۇر.

ئىسمائىل ئەنۋەرىي،

تارىخچى.

بىزگە ئۇلار ئىتتىپاقداشمۇ؟

(خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسىنىڭ مىللىي مەسىلە بويىچە پروگراممىسىغا باها)

ھەممىگە مەلۇمكى، خىتايدا 1911 - يىلى «شىنخەي ئىنقىلابى» دەپ ئاتالغان مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلاب بولۇپ ئۆتتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە، نەنجىڭ شەھىرىدە 1 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى چاقىرىلىپ 1912 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا مىنگونىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. بۇ، ئەمەلىيەتتە، جۇڭگودا ئۈزۈلۈشلەر بىلەن 800 يىل داۋام قىلغان - قىتانلار، جۇرجانلار، موڭغۇللار ۋە مانجۇلارنىڭ مۇستەملىكىچىلىك هوكۇمرانلىقى ئاخىرلىشىپ، خەنزۇلار مىللىي مۇستەقىللىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، هاكىمىيەتنى ئۆز قوللىرىغا ئالغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان تارىخىي ئۆزگىرىش پەيتى ئىدى.

دېمەك، خەنزۇلار مىللىي مۇستەقىللىككە ئېرىشىپ، ئۆز دۆلىتىگە ئىگە بولغىنىغا ئاران 90 يىل بولدى دېگەن سۆز. موشۇ 90 يىل ئىچىدە يۈەن شىكەي قاتارلىق مىللىتارىستلار 15 يىل، خىتاينىڭ گومىنداڭ پارتىيەسى 23 يىل، كوممۇنىستىك پارتىيەسى 52 يىل هوكۇمرانلىق قىلىشتى. هازىر بولسا، ئاتالمىش خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى سىياسىي سەهنىگە چىقىپ، كوممۇنىستلار بىلەن هاكىمىيەت هوقۇقىنى تالىشىماقتا. (تەيۋەندە بولسا، دېموكراتلار هاكىمىيەتنى قوللىرىغا ئېلىشتى.) ئۇلار مەملىكەتنىڭ ئىچىدىمۇ، سىرتىدىمۇ كوممۇنىستلارغا قارشى پائالىيەتنى ئاكتىپلاشتۇرماقتا. هازىرقى خىتايدىكى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىدىن، خەلق ئارا ۋەزىيەتنىڭ ئومۇمىي يۈزلىنىشىدىن قارىغاندا، ئۇزاققا بارماي خىتايدا چوڭ ئۆزگىرىش بولىدىغاندەك. كوممۇنىستلارنىڭ چىرىگەن دىكتاتورلىقىغا تايانغان هاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا قارىغاندا مۆتىدىلراق يۈزلىنىشتىكى خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى هاكىمىيەت بېشىغا كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەگەر شۇنداق ئۆزگىرىش بولغان تەقدىردە، بۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەقدىرىگە قانداق تەسىر قىلىدۇ؟ ئۇيغۇرىستان مىللىي ئازاتلىق هەرىكىتى، بۇ پارتىيەگە قارىتا قانداق مەۋقەدە بولۇشى كېرەك؟ دېگەن سوئالنىڭ تۇغۇلۇشى تەبىئىي. بۇ سوئالغا جاۋاب تېپىش ئۈچۈن بىز ئالدى بىلەن ئاتالمىش «خىتاي دېموكراتلىرى»نىڭ مەۋقەسىنى ئېنىق بىلىشىمىزگە يەنى ئۇلارنىڭ سىياسىي پروگراممىسى بىلەن تونۇشۇپ چىقىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

بىزنىڭ قولىمىزدا خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى ئېلان قىلغان ئىككى هوججەت تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ بىرسى: 1994 - يىلى ئۆكتەبىردە ئامېرىكىنىڭ نيۇ - يورك شەھىرىدە ئېچىلغان ئۇيغۇر، تىبەت، ئىچكى موڭغۇل بىرلەشمە هەيئىتى ئۆتكۈزگەن ئىلمىي كونفېرېنسىيەدە، خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ لىدېرى يەن جياچى ئېلان قىلغان «جۇڭگودا دېموكراتىك دۆلەت قۇرۇش لايىھەسى»، ئىككىنچىسى - خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى 2000 - يىلىنىڭ بېشىدا ئېلان قىلغان، 14 ماددىدىن تەركىب تاپقان «يېڭى ئەسىر باياننامىسى» دۇر. بىز خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ مەۋقەسىنى بىلىش ئۈچۈن موشۇ هوججەتلەرنىڭ مىللىي مەسىلە بويىچە بايان قىلغان ماددىلىرىنى ئايرىم - ئايرىم كۆرۈپ چىقىمىز.

بىرىنچى هوججەت: يەنى يەن جياچى ئېلان قىلغان «جۇڭگودا دېموكراتىك دۆلەت قۇرۇش لايىھەسى»نىڭ مىللىي مەسىلە توغرىلىق پاراگرافىدا ئەينەن مۇنداق دېيىلگەن:

- «هازىرقى خىتايدىكى كوممۇنىستلار هوكۇمىتى تىبەت، شەرقىي تۈركىستان ۋە ئىچكى موڭغۇلىيە مەسىلىسىدە، مونۇ ئىككى يولنىڭ بىرىنى تاللىۋېلىشقا مەجبۇر. بۇنىڭ بىرى - قۇرال كۈچى بىلەن باستۇرۇش؛ يەنە بىرى - ئۆز ئارا كېلىشىپ، سىياسىي يول بىلەن هەل قىلىش. ئەگەر، ئۇلار قۇرال كۈچى بىلەن باستۇرۇش يولى- [illegible]

ئىككىنچى هوججەت: خىتاي دېموكراتلىرى ئېلان قىلغان «يېڭى ئەسىر باياننامىسى»نىڭ مىللىي مەسىلىگە بېغىشلانغان 11 - ماددىسىدا ئەينەن مۇنداق دېيىلگەن: «خىتاي خەلقى - بىر نەچچە مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشىدىن تەركىب تاپقان. نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا خىتايلار ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باشقۇرغان دەۋرلەر بولغاندەك، ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ خىتايلارنىڭ زېمىنىنى بېسىۋېلىپ، باشقۇرغان دەۋرلەرمۇ بولغان. شۇنداق قىلىپ، نەچچە مىڭ يىللار داۋامىدا ئىرقلار ۋە مەدەنىيەتلەر بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ كەتتى...

... بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئىنسان هەقلىرى توغرىلىق باياننامىلىرىغا، كېلىشىملىرىگە ئاساسەن، بىز خىتايدىكى بارلىق ئىرقىي گۇرۇپپىلارنىڭ تەڭ هوقۇقلۇق ئىگەنلىكىنى قەتئىي قوللايمىز.

بىز، ئىرقىي گۇرۇپپىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىلارنىڭ تۈزىتىلىشىنىڭ يولى - بۇ گۇرۇپپىلارنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش هوقۇقىغا ئىگە قىلىش، زۆرۈر دەپ قارايمىز. بۇنداق قىلىش، بىرلەشكەن پاراۋان خىتاي دۆلىتى ئۈچۈن ئاساس بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

. كوممۇنىستلارنىڭ هازىرقى دىكتاتور هاكىمىيىتى هەممە ئىرقلارنى، شۇ قاتاردا خەنزۇلارنىمۇ ئەزمەكتە. بۇ زالىملارنى يوقاتماي تۇرۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ هوقۇقلىرىنى تىكلەش بەكمۇ قىيىن. پەقەت مەملىكەتتە هەقىقىي دېموكراتىك تۈزۈم بولغاندىلا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ هوقۇقلىرىنى قوغداش مۇمكىن بولىدۇ. شۇڭا هازىرقى ئەڭ مۇهىم ۋەزىپە - دېموكراتىيەنى ئورنىتىش يولىدىكى كۈرەشتە. بارلىق ئىرقىي گۇرۇپپىلارنى بىرلەشتۈرۈشتۇر.

مۇستەملىكە هاياتىدىكى مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ئۇرۇشقان دەۋردە سەلف دېتېرمىناتسىيون (مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش) هوقۇقىدىن ئوبدان پايدىلاندى. بىز شۇنى ئالاھىدە تەكىتلىشىمىز كېرەككى: «بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ بارلىق هوججەتلىرىدىكى «ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش» ئىبارىسى، باشقىلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان مىللەتلەرنى نەزەردە تۇتقان جۇڭگودىكى مۇستەملىكە بولمىغان مىللەتلەر توغرىسىدا سۆز ئېچىلغاندا بولسا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باياننامىسىدىكى «مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش» دېگەن قائىدىسى كۈچكە ئىگە ئەمەس.

چۈنكى خىتاي دۆلىتى باشقىلارنى مۇستەملىكە قىلىش هېساۋىغا ۋۇجۇتقا كەلگەن، دۆلەت ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز خىتاي مەملىكىتى توغرىلىق سۆز بولغاندا، سەلف دېتېرمىناتسىيون يەنى مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش، ئىبارىسىنىڭ خاتا چۈشەندۈرۈلۈشىگە قارشىمىز. چۈنكى بۇنداق خاتالىق تەرتىپسىزلىككە، هەتتا پالاكەتلىككە يول ئېچىشى مۇمكىن.» («ئىستىقلال» گېزىتى، 24 - سانىدىن ئېلىندى).

هۆرمەتلىك گېزىتخان!

بىز يۇقۇرىدا ئاتالمىش خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ مىللىي مەسىلىنى هەل قىلىشتىكى تەكلىپ لايىهەلىرىنى كۆرۈپ چىقتۇق. بۇ لايىهەلەردە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋە باشقا ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ قانۇنى هوقۇقى - مىللىي مۇستەقىللىق ئارزۇلىرى قىلچىمۇ هېساپقا ئېلىنمىغان. هەتتا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ بارلىق هوججەتلىرىدىكى «ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش» دېگەن پرىنسىپ، باشقىلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان مىللەتلەرنى نەزەردە تۇتقان. جۇڭگودىكى مۇستەملىكە بولمىغان مىللەتلەر توغرىسىدا سۆز ئېچىلغاندا، بولسا، بۇ قائىدە كۈچكە ئىگە ئەمەس دېيىش ئارقىلىق ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق تەلۋى پۈتۈنلەي رەت قىلىنغان.

يىغىپ ئېيتقاندا، خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ لىدېرى يەن جياچىنىڭ نۇتقىدا بولسۇن، ياكى ئۆتكەنكى 2000 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئېلان قىلغان «يېڭى ئەسىر باياننامىسى»دا بولسۇن، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق تەلۋى پۈتۈنلەي رەت قىلىنغان. خىتايدىكى هازىرقى ئىمپېرىيەلىك تۈزۈمنى ساقلاپ قېلىش مەخسەت قىلىنغان!

ھەممىمىزنىڭ يادىمىزدا باركى، ئۆتمۈشتە خىتايغا هوكۇمرانلىق قىلغان گومىنداڭ پارتىيەسى «قېرىنداش مىللەتلەرگە ئېتىبار بېرىپ، مىللىي مەسىلىنى ئادىل، توغرا هەل قىلىش» توغرىلىق چىرايلىق ۋەدىلەرنى بەرگەن. هەتتا دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا بەزى ماددىلارنى كىرگۈزگەن ئىدى.

مەسىلەن: 1924 - يىلى 1 - ئايدا سۇنياتسىننىڭ رىياسەتچىلىكىدە (كوممۇنىستلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن) جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيەسىنىڭ 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلغان. شۇ قۇرۇلتايدا سۇنياتسىن ئۆزىنىڭ مىللىي مەسىلە توغرىسىدىكى تەلىماتىنى شەرهلەپ مۇنداق دېگەن: - «جۇڭگو تەۋەسىدىكى مىللەتلەر ئۆزىنى - ئۆزى ئازات قىلىشى، شۇنىڭدەك جۇڭگودىكى بارلىق مىللەتلەر هوقۇقتا باراۋەر بولۇپ ياشىشى كېرەك...»

... جۇڭگودىكى هەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش هوقۇقى بار. جاهانگىرلىككە ۋە مىلىتارىستلارغا قارشى ئىنقىلاپ غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، مىللەتلەر ئىختىيارىي ئاساستا بىرلەشكەن فېدېراتىپ جۇڭخۇا مىنگو دۆلىتى قۇرىلىدۇ، - دېيىلگەن.

يەنە 1944 - يىلى يازدا قوبۇل قىلىنغان «جۇڭخۇا مىنگونىڭ ئاساسىي قانۇنى»دا: «1 - جۇڭگودا ئىستىبدات هوكۇمرانلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، دېموكراتىيەنى جارى قىلىپ، خەلقنى هۆررىيەت، ئادالەت ۋە مۇساۋەتتىن بەهرىمەن قىلىش؛ 2 - دۆلەتنى تەشكىل قىلغان بەش مىللەت (خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، ئۇيغۇر، تىبەت) ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىنى قۇل قىلىش ۋە ئۆز ئارا دۈشمەنلىكنى تۈگىتىپ، هەممە جەهەتتە باراۋەرلىككە ئېرىشتۈرۈش؛ 3 - بۇ مىللەتلەرگە ئۆزىنى - ئۆزى ئىدارە قىلىش هوقۇقىنى بېرىش» دەپ، بەلگىلەنگەن.

بىراق، بۇ «چىرايلىق» ۋەدىلەر، دەبدەبىلىك ماددىلار قەغەز يۈزىدىلا قالدى، هېچقايسىسى ئەمەلگە ئاشمىدى. 1944 - يىلى ئىلىدىن باشلانغان ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش هوقۇقى ئۈچۈن كۆتۈرۈلگەن ئادالەتلىك ئىنقىلاپنى قانلىق تۈردە باستۇردى! 52 يىلدىن بېرى جۇڭگوغا هوكۇمرانلىق قىلىپ كېلىۋاتقان خىتاي كوممۇنىستلىرىمۇ ئەينى ۋاقىتتا، مىللىي مەسىلىنى هەل قىلىش توغرىلىق «چىرايلىق» ۋەدىلەرنى بەرگەن ئەمەسمىدى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 1922 - يىلى 7 - ئايدا ئېلان قىلغان خىتابنامىسىدا: - موڭغۇل، تىبەت، شىنجاڭ ئۆلكىلىرىدە فېدېراتىپ جۇمهۇرىيەت قۇرۇش؛ فېدېراتىپ جۇمهۇرىيەتلەرنىڭ ئىختىيارلىقى ئاساسىدا جۇڭخۇا فېدېراتىپ جۇمهۇرىيىتىنى تەشكىل قىلىش - دەپ؛

1923 - يىلى پارتىيەنىڭ 3 - قۇرۇلتىيىدا قوبۇل قىلىنغان پروگراممىنىڭ 9 - ماددىسىدا: - موڭغۇل، تىبەت، شىنجاڭ، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەردىكى تۈپلۈك مىللەتلەر ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش هوقۇقىغا ئىگە» دەپ؛

كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ 1928 - يىلى 7 - ئايدا بولۇپ ئۆتكەن 4 - قۇرۇلتىيىدا قوبۇل قىلىنغان قارارىدا: [illegible] مىزنى مىڭلاپ - مىڭلاپ ئۆلتۈرۈپ، تۈرمىگە قامىدى، ئاتتى، چاپتى، ئاممىۋى قىرغىن قىلىپ كەلدى ۋە كېلىۋاتىدۇ.

قىسقىسى، گومىنداڭچى خىتايلار بولسۇن، كوممۇنىست خىتايلار بولسۇن، هېچ قاچان ۋەدىسىدە تۇرغان ئەمەس. هەمىشە كاززاپلىق قىلىپ، خەلقىمىزنى ئالداپ كەلگەن. بۇنىڭغا تارىخ گۇۋا!

ئەندى بولسا «خىتاي دېموكراتلىرى» دەپ ئاتالغان يەنە بىر تۈركۈم خىتايلار ئوتتۇرىغا چىقىپ، بىزگە ئالىقانداق فېدېراتىۋ جۇمهۇرىيەت هوقۇقى بېرىشنى ۋەدە قىلىشىۋاتىدۇ. بۇلارمۇ «چىرايلىق» ۋەدىسىدىن يېنىۋالمىسىغا كىم كېپىل بولالايدۇ؟! ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ جاناپلار هازىرنىڭ ئۆزىدىلا: - «جۇڭگودىكى مۇستەملىكە بولمىغان مىللەتلەر توغرىلىق سۆز بولغاندا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باياننامىسىدىكى «مىللەتلەر ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش» دېگەن قائىدە كۈچكە ئىگە ئەمەس» دەپ خەلقىمىزنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق تەلۋىنى ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىۋاتقان تۇرسا!

ئاتالمىش دېموكراتىك خىتايلارنىڭ ماهىيىتىنى ئېچىپ بېرىدىغان مۇنداق فاكتلارمۇ بار: 1) بۇنىڭدىن 6 يىل بۇرۇن خىتاي دېموكراتلىرى شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان سۆهبەتتە مۇنداق دېگەن: - «بۈگۈنكى دۇنيادا دېموكراتىيە، ئىنسان هەقلىرى دېگەن ئاتالمىلار هەممە كىشىنىڭ قۇلىقىغا خۇش ياقىدىغان، چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان سۆزلەر بولۇپ قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، بارلىق ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا ئادەم كۆچۈرۈشىمىز كېرەك. خىتايلارنىڭ نوپۇسى ئۇيغۇرلارنىڭكىدىن ئېشىپ كەتكەندە ئاندىن دېموكراتىيە شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويساق بولىدۇ. ئۇ چاغدا، خىتايلارنىڭ سانى كۆپ بولغانلىقتىن ئاۋازدا بىز ئۇتۇپ چىقىمىز، هاكىمىيەت هوقۇقى بىزدە بولىدۇ، ئۇيغۇرلارغا پەقەت قەشقەرلا قالىدۇ!»

2) 2000 - يىلى ئاپرېلنىڭ ئاخىرىدا ئامېرىكىنىڭ ۋاشىنگتون شەھىرىدە بولۇپ ئۆتكەن ئۇچرىشىشتا، ئۇيغۇر ۋەكىللەر بىر ئېغىزدىن - «بىز مۇستەقىللىق ئىستەيمىز، خەلقىمىز مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىدۇ.» دەپ، چىڭ تۇرغان. شۇ چاغدا بۇنىڭغا چىدىمىغان دېموكراتىك خىتايلار زالنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن. بەزى كىشىلەر - «ۋاي بىزنىڭ دوستىمىز، كوممۇنىستلارغا قارشى كۈرەشتىكى ئىتتىپاقدىشىمىز.» دەپ داڭلاۋاتقان «دېموكرات» خىتايلارنىڭ هەقىقىي قىياپىتى ئەنە شۇ!

بۇ فاكتلار: ئاتالمىش خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسىنىڭ هەقىقىي قىياپىتىنى ئېچىپ تاشلىدى. بۇ «دېموكرات»لارمۇ، ئۆتمۈشتىكى گومىنداڭچى، گوڭسەنداڭچى ئەشەددىي شوۋىنىستلار ئىكەنلىكىنى ئوچۇق كۆرسەتتى. خىتاينىڭ گومىنداڭچىلىرى بولسۇن، گوڭسەنداڭچىلىرى بولسۇن، دېموكراتلىرى بولسۇن هەممىسىلا ئوخشاش مۇستەملىكىچىلەر، يەنى بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

«ئىستىقلال» گېزىتىنىڭ 2001 - يىلى 1 - ئايدا چىققان 24 - سانىدا، شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى رەئىسى ئەنۋەرجان بىلەن ئامېرىكا ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى تۇردىخوجىنىڭ، خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ «يېڭى ئەسىر باياننامىسى»غا قارشى بىرلەشمە باياناتى ئېلان قىلىندى. بىز بۇ باياناتنى توغرا دەپ قارايمىز ۋە قىزغىن قوللاپ - قۇۋۋەتلەيمىز.

ئاخىرىدا شۇنى تەكىتلەيمىزكى، ئۇيغۇر خەلقىنى ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن، شىڭ شىسەي قاتارلىق مىلىتارىستلارمۇ ئالدىغان، گومىنداڭچى خىتايلارمۇ ئالدىغان، كوممۇنىست خىتايلارمۇ ئالدىغان! موشۇ ئالدىنىشلار نەتىجىسىدە بىزنىڭ خەلقىمىز، ناهايىتى چوڭ زىيان تارتتى، هېساپسىز قۇربانلارنى بەردى!

ئەندى بولسا «دېموكراتىك» نىقاۋىنى كىيىۋالغان خىتايلار ئالدىماقچى بولىۋاتىدۇ. بىز قەتئىي ئىشىنىمىزكى: ئۇيغۇر خەلقى ئالدىنىپ بولغان، ئەمدى ئالدانمايدۇ!

چولپان تۇرسۇن.

خەلق سويگەن سەنئەتكار

(غۇلامخان جەلىلوۋنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 ژىل)

جۇمھۇرىيەتلىك دۆلەت ئۇيغۇر مۇزىكىلىق-كومېدىيە تىياترىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن 67 ژىلدىن بېرىقى ئىجادىي يولىنى كەسپىي رېژىسسېورلار، كومپوزىتورلار، دراماتورگلار، مۇزىكانت - چالغۇچىلار، ئارتىستلار ۋە سەنئەتكارلارسىز تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

ئۇيغۇر تىياترىنىڭ دەسلەپكى پەردىسى 1934 - ژىلى جالال ئاسىموۋ (1907 - 1968) ۋە ئابدۇللاھىي سادىروۋ (1913 - 1942) نىڭ «ئانارخان» مۇزىكىلىق دراممىسى بىلەن ئېچىلغان ئىدى. «... تىياتر سەھنىسىدە ئەجايىپ ئۇيغۇر ئاكتىيورلىرىنىڭ بىر پۈتۈن ئەۋلادى يېتىشىپ چىقتى. غۇلامخان جەلىلوۋ، ئەخمەت شەمىيېۋ، مەخپىر باقىيېۋ، جالال ئاسىموۋ، ئابدۇللاھىي سادىروۋ، مەريەم سىيىتوۋا، سەلىمەم ساتتاروۋا، روشەنگۈل ئىلاخۇنوۋا ۋە باشقا كوپلىگەن ئاكتىيورلار ئەينە شۇلار جۈملىسىدىندۇر» دەيدۇ سەنئەتشۇناسلىق پەنلىرىنىڭ نامزىتى ئەخمەتجان قادىروۋ. مانا شۇ دەسلەپكى ئۇيغۇر تىياترىنىڭ ھۇلىنى قۇرغۇچىلارنىڭ پېشقەدەم سەنئەتكار غۇلامخان جەلىلوۋتۇر.

غۇلامخان جەلىلوۋ 1901 - ژىلى ياركەنت شەھىرىدە باغۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ياركەنتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى تاماملاپ، ئاتىسىنىڭ باغۋەنچىلىك ئىشلىرىغا كىچىكىدىن ئارىلىشىدۇ. بولغۇسى سەنئەتكار ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇش قىيىنچىلىقلىرى تۈپەيلى، دەسلەپ تۈرلۈك ئىشلاردا ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئامما ئۆزى كىچىكىدىن ئارمان قىلغان، سويگەن سەنئەت دائىرىسىدىن سىرتقا چىقىپ كېتەلمىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇ دەۋىردىكى ياركەنتنىڭ بىر توپ ناخشىچى - سازەندىلىرىنىڭ قاينام نەغمە - ناۋا مۇھىتى غۇلامخانغا تەسىر قىلماي قويمىدى. 16 - 17 يېشىدا قولىغا ماندالىن ئېلىپ، ئۇستا سازەندىلەرنىڭ ئىزىدىن سەنئەتكە يول ئىزدىدى. ئۇنىڭدىكى كىچىك تۇرۇپ باشلانغان ھەۋەس، كېيىن مۇقىم ئىشتىياققا ئايلاندى. ئۇ، قەيەردە ناخشا ۋە ساز ئاڭلىسا، شۇ يەردىن كەتمەيدىغان بولدى. ئوغلىنىڭ ھەۋەس، ئىشتىياقىدىن زوقلانغان ئاتا: «ئوغلۇم چوڭ بولسا، ئەل سويگەن سازەندە بولىدۇ» دەپ ماختىنىدىغان بولدى. غۇلامخاننىڭ ساز چېلىشىغا ۋە سەنئەتكە كىچىكىدىن قىزىقىشىغا سەۋەبچى بولغان ئادەم كورنەكلىك چالغۇچى مۇسا پاكا زىبىروۋ ئىدى. ئۇ روزى تەمبىر ۋە داڭلىق ناخشىچى ساۋۇتكاملار ھۇزۇرىدا بولۇپ، ئۇرامىغا يەتكەن.

1931 - ژىلى ئاپرېل ئېيىدا ياركەنت شەھىرىدە «ئۇيغۇر سەنئەت ترۇپپىسى» تەشكىل قىلىشقا بىر توپ سەنئەتكارلار ئۇيۇشقان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇتەيى ئابدۇماناپوۋ، سەيدۇللام، خانغوجا ئېلىيېۋ، ئەخمەتجان ناسىروۋ، مەرۇپجان يۇسۇپوۋ، ئەخمەت شەمىيېۋ، ئىسرائىل ئايۇپوۋ، ساۋۇت دانىياروۋ، مايمۇنەم، خېلچەم ئېلىيېۋا، قاسىمجان ئىمىنوۋ، ئابدۇجاپپار يۇسۇپوۋ، دانىخان ئومەر، ئىسمايىل ئايۇپوۋ، غۇلامخان جەلىلوۋ ۋە باشقىلار بار ئىدى. كېيىنىرەك ئۇلارغا جالال ئاسىموۋ ۋە باشقىمۇ سەنئەتكارلار قوشۇلۇپ، 16 كىشىدىن تەركىپ تاپقان سەنئەت ترۇپپىسى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا شۇ چاغدا «ناھىيەلىك سەنئەت ترۇپپا» دەپ نام بېرىلدى. بۇ ترۇپپا ئۆز ئەتىشىكىلىنى بىر ئاز مۇستەھكەملەپ ئالغاندىن كېيىن كولخوزلار ئارا كونسېرت ۋە كىچىك - كىچىك پيېسىلارنى قويۇپ كولخوزلارنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇشقا ياردەم كورسەتتى. بۇلارنىڭ سەنئەت رېپېرتۇئارلىرىغا خەلق قىزىقىدىغان بولدى. مانا شۇ ژىللاردىن باشلاپ غۇلامخان جەلىلوۋ پۈتكۈل سەنئەت ئىختىدارىنى يىگىدىن تەرەققىي قىلىۋاتقان سەنئەت ترۇپپىسىغا سەرىپ قىلدى، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ياش تالانتلارنى جەلىپ قىلىشتا كېچە - كۈندۈز دېمەي ئىشلىدى. ئۇ ماددىي قىيىنچىلىقلارغا قارىماي، ئۆزىنى ھەمىشەم شۇ ترۇپپىنىڭ تەشكىللىگۈچىلىرىنىڭ بىرى دەپ ھېسابلايتتى.

1933 - ژىلى ياركەنتتىكى ناھىيەلىك سەنئەت ترۇپپىسى ئالمۇتىغا كوچۇپ كەلدى. غۇلامخان جەلىلوۋ شۇ ترۇپپا تەشكىلىدە بولۇپ، ئۇنىڭدا ساز چالاتتى. ترۇپپا كەلگەندىن كېيىن بۇ يەردىكى يېڭى كۈچلەر قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ تەركىۋى كەڭەيدى، يېڭى ناخشا- سازلار ئوركېستىرى بولۇپ قۇرۇلدى. مۇنداق ئوركېستىرنىڭ قۇرۇلۇشى بىر تەرەپتىن قارىغاندا ئىجابىي ئىش بولغان بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ تەشكىلىدە ۋە ئۇيۇشتۇرۇشتا بەزى كەمچىلىكلەر مەۋجۇت ئىدى، يەنى ماددىي قىيىنچىلىقلار تۈپەيلى شتات يېتىشمەتتى. بەزى ياش تالانتلارنىڭ ئىشسىز قېلىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە غ. جەلىلوۋمۇ بار ئىدى. ئۇ ئۆزى سويگەن سەنئەتنى تاشلاپ كېتىش كېرەكمۇ ياكى قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بېرىپ ئىشلەش كېرەكمۇ؟ غۇلامخان ئىككىنچى يولنى تاللاپ ئالدىدە، تىياتىردىن كەتمەي باشقا كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ، تۇرمۇش كەچۈرۈشكە توغرا كەلدى.

بۇ ئېغىر ژىللاردىكى غ. جەلىلوۋنىڭ سەنئەت ساھاسىدىكى پائالىيىتىنى «تىياتىردا ئۆتكەن ھايات» («قازاقستان» نەشرىياتى 1990 - ژ. ئالمۇتا) دېگەن كىتابتا تەرىپلەپ مۇنداق يازدى: «1933 - ژىلى ئالمۇتىدا ئۇيغۇر مۇزىكىلىق دراما تىياترىنى قۇرۇشقا تەييارلىق باشلىنىپ، ئۇنىڭغا ياركەنتتىن سەنئەتكارلار بىلەن غۇلامخان جەلىلوۋمۇ تەكلىپ قىلىندى. بۇ يەردە ئۇ دەسلەپ سازەندە بولۇپ ئىشلىدى. چۈنكى ئۇ تالانتلىق سازەندە سۈپىتىدە ياركەنت ۋە ئالمۇتا شەھەرلىرىدىلا ئەمەس، بەلكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ غۇلجا ۋە سۈيدۈڭ شەھەرلىرىدىمۇ تونۇلغان ئىدى...». ئۇ 1917 - ژىلدىن 1921 - ژىللار ئارىلىقىدا ئىلى دىيارىغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى پېشقەدەم چالغۇچى - ئەلنەغمىلەر بىلەن تونۇشۇپ دىدارلىشىشقا مۇيەسسەر بولدى.

غ. جەلىلوۋ تالانت ئىگىسى، ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ ناخشىچى، چالغۇچىلارنىڭ ئارىسىدا ئۆستى. ئاتاقلىق سەنئەتكارلارنىڭ دەرگاھىدا سەنئەت بىلەن ئۇغۇرلۇپ قۇرامىغا يەتتى. ھاياتقا يول تېپىشنى تىياتىردىن باشلىغان سەنئەتكار ئۇيغۇر سەھنىسىگە چوڭ ئۈمۈت بىلەن باقتى. پېشقەدەم سەنئەتكارلارنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش مەكتىۋى دەپ بىلدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە تىياترنىڭ بەدىي رەھبىرى ۋ. ئى. دىياكوۋ غ. جەلىلوۋنى ئۆز ئالدىغا چاقىرىپ: «بىز سىزنىڭ ئىجادىي يولىڭىزغا ئۈمۈت بىلەن قارايمىز. سىز «ئانارخان» دراممىسىدىكى سۇلتانباي رولىنى ئويناپ كورسىتىڭىز» دەپ ئىشەنچە بىلدۈردى. ئۇ كوپ ئىزدىنىش ۋە سۇلتانباي رولىنى ئىلگىرى ئوينىغان خانغوجا ئېلىيېۋنىڭ ئىش تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش ئارقىلىق سۇلتانباي رولىنى باشقىدىن يارىتىپ، مۇۋاپپەقىيەت قازاندى.

غ. جەلىلوۋ: «ئانارخان» دراممىسى تۇغۇلغان كۈن، ئۇيغۇر دراما تىياترىنىڭ تۇغۇلغان كۈنى. ئۇ ئۇيغۇر تىياترىغا تۇسۇش ۋە گۈللىنىش ئىشىكىنى دەسلەپ ئېچىپ بەرگەن بولسا، مېنىڭ سەھنىدىكى ئىجادىي يولۇمنىڭ باشلىنىشىغا يورۇق ئىستىقبال بولدى. مەن «ئانارخان» دراممىسىدىكى سۇلتانباي ئوبرازىنى يارىتىش بىلەن دراماتورگىيە سەھنىسىگە يېڭى قەدەم تاشلىدىم» دەيدۇ.

غ. جەلىلوۋ ئۇيغۇر سەھنىسىدە ئورغۇتلىغان رولـلارنى ئويناپ، ئۇيغۇر مىللىي دراماتورگىيە سەنئىتىنى رىۋاجلاندۇرۇشتا سالماقلىق ھەسسە قوشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاكتىيورلۇق قابىلىيىتىنى، قايناق قەلبىنى، ياشلىق ئىشقىنى ئۇيغۇر سەھنىسىگە بېغىشلىدى، تىنماي ئىزدەندى. ئۇ «غېرىپ ۋە سەنەم»، «ئارشىن مال ئالان»، «مالنوۋكىدىكى توي»، «قوزى كورپەش - بايان سۇلۇ»، «مايسارانىڭ ئىشى»، «ئۇرخان»، «شايى سوزانە»، «غۇلجا ئۇستىدە نۇر»، «باي ۋە مالاي»، «تاھىر - زوھرا» لارغا ئوخشاش 20 گە يېقىن سەھنە ئەسەرلىرىدە 30 دىن ئارتۇق رولدا ئويناپ، مۇۋاپپەقىيەت قازاندى. رۇس ۋە دۇنيا كلاسسىك سەھنە ئەسەرلىرىدە، مەسىلەن: گوگولنىڭ «ئۆيلىنىش» پيېسىسىدە ماركىز، م. گوركىينىڭ پيېسىلىرىدا، شېكسپىرنىڭ «ئوتېللو» پاجىئەلىك دراممىسىدىكى چوڭ رولللارنى ماھىرلىق بىلەن ئويناپ، ئۆز قابىلىيىتىنى نامايىش قىلدى. «دوختۇر كېرەكمۇ؟!» پيېسىسىدە ئۆز رولىنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ئورۇنلىغانلىقى ئۈچۈن قازاقستان س س ر مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك دىپلومىنى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدى.

غۇلامخان جەلىلوۋنىڭ تىياتر ساھاسىدىكى ئۇزۇملۇك خىزمەتلىرى ئۈچۈن سابىق كېڭەش ھوكۈمىتى 1945 - ژىلى ئۇنىڭغا قازاقستان س س ر نىڭ خىزمەت كورسەتكەن ئارتىستى نامىنى بەردى. ئۇ قىرىق ژىللىق ئومرىنى ئۇيغۇر تىياتر سەنئىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە، ئۇنىڭ سەھنىسىدە قېرىنداش خەلقلەر دراماتورگىيەسىنى ۋە دۇنيا كلاسسىك سەھنە ئەسەرلىرىنى ئىجرا قىلىشقا سەرپلىدى. ئۇ بۇ ژىللار جەريانىدا ئورغۇتلىغان شاگىرتلارنى تەربىيلىدى. پېشقەدەم سەنئەتكار غ. جەلىلوۋ دەم ئېلىشقا چىققان ژىللىرىدىمۇ ياش تالانتلارنى تەبىيلەشتە ئۆزىنىڭ ئىش تەجرىبىسىنى ئايىماي، ئۇلارغا ئۇستازلىق قىلدى. ئۇ ئۆزۈن ژىللىق تىياتر ساھاسىدىكى خىزمىتى ئاساسىدا «ئۇيغۇر تىياتر تارىخىغا دائىر» دېگەن ماۋزۇدا خاتىرە يازغانلىقى مەلۇم.

غ. جەلىلوۋ ئۇيغۇر سەنئەت تارىخىغا دائىر بەزى ژىلنامىلارنى ئىنتىلاشتا ئۆزى بىلگەنلىرىنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىشقا ياردەم بەردى. مەسىلەن، 1991 - ژىلى 14 - ئىيۇندا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان «تادىر سۈرەتلەر» (بۇ ماتېرىيال 1999 - ژىلى 17 - ئاپرېل «ئىلى كەچلىك گېزىتى» دە 2000 - ژىل، 3 - سان «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلىدىمۇ بېسىلغان) دېگەن ماتېرىيالنىڭ بىرىنچى سۈرىتىدىكى سەنئەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ تارىختا بېسىپ ئۆتكەن ھايات پائالىيەتلىرى ھەققىدە مۇئەللىپكە مۇھىم ماتېرىياللار بەرگەن.

پېشقەدەم سەنئەتكار غۇلامخان جەلىلوۋ 1995 - ژىلى ئالمۇتا شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتتى. غۇلامخان خەلق سويگەن سەنئەتكاردۇر. ئۇ ھېمىشەم خەلق ھورمىتىگە ئىگە. بۈگۈن ۋە كەلگۈسىدە ئوتتۇرا ئاسىيە ۋە يەتتەسۇ ئۇيغۇر تىياترى ۋە سەنئەت تارىخى سەھنىسىگە ئۇنىڭ نامى شەرەپلىك مەڭگۈگە ئوتتۇلماس بولۇپ يېزىلىشى كېرەك.

تۇرسۇن قاھارىي.
ئالمۇتا شەھىرى.

فوتو ئېتيۇد

سەنئىتىمىزنىڭ ۋارىسلىرى.

ھەر خىل رىۋايەتلەر

1

«پەرھات ئۆستىڭى» بىر قانچە تارماق ئېقىنلار بىلەن قوشۇلۇپ، ناھايىتى ئۇلۇغ سۇ ھاسىل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ چوڭ دەريا ئېقىنىنى بويلاپ چەكسىز كەتكەن ئورمانلار، چىمەنزار يايلاقلار، سۇپسۈزۈك كوللەر بارلىققا كەپتۇ. كاتەك شەھرى، ئاق شەھەر، تويا شەھەر، ئاۋات شەھرى قاتارلىق ئۇنلىغان شەھەرلەر بىنا بولۇپ، خەلقلىرى كۆپىيىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بىر ئوۋچى بوۋاي بۇ شەھەردىن چەت بىر باياۋانغا ئوۋغا چىقىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بىر دوڭنىڭ يېنىدا بىر قانچە تۈلكە ياپ- يېشىل ئۆسكەن شاخلار ئۈستىدە بىر نەرسە يەۋاتقان ئىكەن. ئوۋچى تۈلكىنى ئېتىپتۇ، ئوۋچى تۈلكىنىڭ يېنىغا كېلىپ ھەيران قاپتۇ: شاخلىرى مەجنۇنتالغا ئوخشاش بىر - بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن، دەرەخ دېسە دەرەخ ئەمەس ئاجايىپ بىر خىل ئوسۇملۇكنىڭ شاخلىرىدا مەرۋايىتتەك تىزىلىپ تۇرغان يۇمىلاق نەرسىلەرگە كۆزى چۈشۈپتۇ. تۈلكە ئەينە شۇنى يەۋاتقان ئىكەن. ئوۋچى «بۇ قانداق نەرسىدۇ» دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭدىن بىر تال ئۈزۈپ ئاغزىغا سالغان ئىكەن، ھەسەلدىنمۇ تاتلىق تېتىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى خۇرجۇنىغا

تەكلىماكان

لىق قاچىلاپ، يۇرتىغا قايتىپ كەپتۇ. ئىككىنچى ژىلى بوۋاينىڭ ئۆيى ئەتراپىدا ئاشۇ خىل مەجنۇنتال ئۈنۈپ چىقىپتۇ. بوۋاي بۇ خاسىيەتلىك ئوسۇملۇكنى ئاسراپ، پەرۋىش قىپتۇ. ئارىدىن ئۈچ - تۆرت ژىل ئۆتكەندە ئۇ مېۋە بېرىپتۇ. بوۋاينىڭ بۇ خاسىيىتى ئەل - يۇرتقا تارقىلىپتۇ. دەريا بويىدا ياشىغۇچى تۇمەنلىگەن كىشىلەر ئۆيلىرىنىڭ ئەتراپىغا باغ ياساپ، موشۇ خاسىيەتلىك كوچەتنى ئۆستۈرۈپ، مىسلىسىز جەننەت قۇرۇپتۇ. يۇرت - جامائەت جەم بولۇپ بۇ دەرەخكە «تەك» دەپ نام بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ پايانسىز يۇرتلارنىڭ ئىسمى تەكلىماكان يەنى تەكلىك ماكان (يۇرت) دەپ ئاتىلىپ تەك (ئۈزۈم) نىڭ ئەسلى ماكانى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئالەمگە داڭقى يېيىلىپتۇ. ھازىرمۇ كىشىلەر بۇ جاينى «تەكلىماكان» دەپ ئاتايدىكەن.

2

تەكلىماكان بۇرۇنقى زامانلاردا ناھايىتى گۈزەل باغۇ - بوستان ۋە ئېتىز - ئېرىقلار بىلەن تولغان كاتتا يۇرت ئىكەن. ئېكىنزارلىرىنىڭ ھوسۇللىرى ئېشىپ - تېشىپ تۇرىدىكەن. خەلقى ھۈنەر - سەنئەتتە تەڭداشسىز ئىكەن. يات ئەللەر دائىم بۇ جايغا كۆز تىكىدىكەن. ئۇلار كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلىپ بۇ گۈزەل يۇرتنى ئالالماپتۇ. ئاخىر كۆھقاپ پادىشاھلىقىغا ئەلچى ئەۋەتىپ، كۆھقاپتىن ھازازۇل جادى دېگەن جادىگەرنى سېتىۋېلىپ تەكلىماكان بوستانلىقىغا ئەۋەتىپتۇ. ھازازۇل جادى بۇ يۇرتنى ۋەيران قىلىش ئۈچۈن قىرىق كېچە - كۈندۈز سېھىر قىپتۇ، سېھىرى كارغا يارىماپتۇ. يەنە قىرىق كېچە - كۈندۈز ئەپسۇن ئوقۇپتۇ، ئەپسۇنلىرى كارغا يارىماپتۇ. ئاخىر ھاۋاغا كوتۇرۇلۇپتۇ. بۇرۇنقى زامانلاردا چىن ماچىن پادىشاھى ئاسماندا يەر يۈزىدىن مۇساپىسى 500 ژىللىق ئېگىزلىككە مۇئەللەق شەھەر قۇرۇش ئۈچۈن يوتكەپ چىققان ناھايىتى زور بىر تاغ بار ئىكەن. ھازازۇل جادى ھېلىقى غايەت زور تاغنى سېھىر قىلىپ قۇمغا ئايلاندۇرۇپ، گۈزەل، ئاۋات يۇرت تەكلىماكان بوستانلىقىغا قىرىق كېچە - كۈندۈز ياغدۇرۇپتۇ. ئاخىر بۇ گۈزەل يۇرت قۇم ئەستىدە قاپتۇ.

(«ئۇيغۇر خەلق رىۋايەتلىرى» كىتاۋىدىن ئېلىندى).

گىلەم ھەققىدە

بۇرۇنقى زاماندا يورۇڭقاش دەرياسىنىڭ بويىدىكى بىر مەھەللىدە، قۇرۋان ئىسىملىك بوۋاي بىلەن ئۇنىڭ گۈلەم ئاتلىق چىرايلىققىنا، يالغۇز قىزى ياشايدىكەن. ئاتىسى كىگىز باسىدىكەن، قىزى ئۆچمە يوپۇرمىقىدا پىلە بېقىپ، ئىپەكنى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، شۇنىڭ بىلەن تۇرمۇشنى قامدايدىكەن.

بىر ژىلى كىبرىيە پادىشاھى ھاشامەتلىك خان ئوردىسىنى ياساتماقچى بولۇپ، يۇرتتىكى بارلىق پۇخرالارغا:

– كۇئېنلۇن تېغىدىن قاشتېشى قېزىپ، ئورمانزارلىقلاردىن ياغاچ كېسىپ، ئەكىلىڭلار! – دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ. پۇخرالار پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تەرەپ – تەرەپتىن تاغ- ئورمانلارغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. بەزى ئادەملەرنىڭ بۇ ئېغىر ئالۋان – ياساقنى پادىشاھقا تاپشۇرالماسلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئۆز يېشىدىن قورقۇپ، باشقا ياقا يۇرتلارغا سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي، ئوردا پۈتۈپتۇ. پادىشاھ ئوردىنى بېزەش ئۈچۈن يەنە پۇخرالارغا ھەر خىل رەڭدىكى كىگىز ۋە پالازلارنى توقۇپ كېلىشكە پەرمان چىقىرىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قۇرۋان بوۋاي ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، نېمە قىلىشنى بىلمەي، غەمگە چۆكۈپتۇ. ئەقىللىق قىز گۈلەم ئاتىسىنىڭ ھالىغا يېتىپ، ئۇنى غەمدىن قۇتۇلدۇرماقچى بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن گۈلەم ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى ئىشلىتىپ، چېۋەر ئىككى قولىغا تايىنىپ، تېرىدەك مويلۇق ۋە رەڭدار كۈللۈك، رەڭدار كۈللۈك بىسات توقۇشقا بەل باغلاپتۇ. ئۇ قوي ژۇڭگىنى ئېگىرىپ، ژىپ چىقىرىپتۇ. ئاندىن ژىپلارنى ھەر خىل رەڭلەرگە بوياپ، ئۆزىنىڭ خىيالى بويىچە توقۇشقا كىرىشىپتۇ. بىراق ئۇنى كۆڭگە ئولاپ ئارام ئالماستىن توقۇغان بولسىمۇ يەنىلا ئەپلەشمەپتۇ. شۇنداقتىمۇ گۈلەم بوشاشماستىن كېچە - كۈندۈز بىسات توقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. گۈلەمنىڭ بۇنداق قايتماس ئىرادىسى ۋە ئىشچانلىقىدىن تەسىرلەنگەن تەڭرى گۈلەمگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئەرشتىن بىر پەرىشتەنى زېمىنغا چۈشۈرۈپتۇ.

بىر كۈنى سەھەردە ئارغىماققا مىنگەن، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان ئاپپاق ساقاللىق بىر بوۋاي، ئادەمنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرغىدەك ئېسىل بىر پارچە زىلچىنى ئالدىغا قويغان ھالدا ئەرشتىن چۈشۈپ، گۈلەمنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى ئۈستەڭ بويىغا كېلىپ، ئېتىنى توختىتىپتۇ. دەل شۇ چاغدا گۈلەم ئۈستەڭ بويىغا سۇ ئالغىنى چىققان ئىكەن، گۈلەم ئۇ بوۋاينى ئۆيىگە باشلاپتۇ. قۇرۋان بوۋايمۇ مېھماننى خۇشاللىق بىلەن قىزغىن قارشى ئاپتۇ. بوۋاي چاي ئىچكەچ ئولتۇرۇپ، گۈلەم توقۇۋاتقان نەرسىگە سەپ سېلىپتۇ. كېيىن گۈلەمگە ئۇنىڭ يېتىشمەسلىك جايلىرىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. ئەقىللىق گۈلەم بۇ بوۋاينىڭ ئادەتتىكى كىشىلەردىن ئەمەسلىكىنى سېزىپتۇ. گۈلەم بوۋايغا تازىم قىلىپ تۇرۇپ، بوۋايدىن ئۆزىگە ئۇستاز بولۇشنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سوراپتۇ. بوۋاي گۈلەمدىن ئارغىماق ئېتىنىڭ ئۈستىگە ئارتىلغان زىلچىنى ئېلىپ كىرىشكە بۇيرۇپتۇ. گۈلەم زىلچىنى ئۆيگە ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن بوۋاي ئۇنى تامغا ئېسىپ تۇرۇپ گۈلەمگە:

– قىزىم، سەن موشۇ زىلچىنى ئۈلگە قىلىپ توقۇۋەر، مەن ساڭا ھەممە ھۈنەرنى سۆزلەپ بېرەي، – دەپتۇدە، سۆزلەشكە باشلاپتۇ. بوۋاي ژىپ ئېگىرىشتىن تارتىپ تاكى بېسىپ بوياش، ژىپنى جۈپلەش ۋە توقۇش، پۈتكەندىن كېيىن ئۇچتىنى قىرقىشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھۈنەرلەرنى گۈلەمگە سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئاندىن گۈلەمگە قاراپ:

– قىزىم، سەن بەكمۇ ئىشچان ئىكەنسەن، ئىشچان ئادەم مۇرات - مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ. سەن مېنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىمنى ئېسىڭدە مەھكەم تۇتۇپ، كىشىلەرگە بەخت - سائادەت يارىتىپ بەرگەيسەن، ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر! – دەپ بولۇپ گۈلەم بىلەن خوشلىشىپ، ئارغىماق ئېتىغا مىنىپتۇدە، كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. ئاق كۆڭۈل قىز بۇنىڭغا ھەيران قاپتۇ. ئۇ پەرىشتە بوۋاينىڭ ئۆگەتكەنلىرىنى ئېسىدە چىڭ تۇتۇپ، شۇ بويىچە باشقىدىن گىلەم توقۇشقا كىرىشىپتۇ. ژىگىرمە سەككىز كۈنلۈك جاپالىق ئەمگەكتىن كېيىن تولىمۇ كۆركەم ۋە گۈزەل، ئۆرنەكلىرى خۇددى دەستە - دەستە گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىپ تۇرغاندەك، بەئەينى گۈلزارلىققا ئوخشايدىغان ئەجايىپ چىرايلىق چوڭ بىر پارچە زىلچىنى توقۇپ پۈتكۈزۈپتۇ ۋە پادىشاھقا سوغا قىلىش ئۈچۈن ئاتىسىغا بېرىپتۇ.

پادىشاھ بۇنى كۆرۈپ، تولىمۇ خۇشال بوپتۇ. خانىش ۋە كېنىزەكلەرنىڭ ھەممىسى كېلىپ، زىلچىنى تاماشا قىلىشىپتۇ. پادىشاھ دەرھال قۇرۋان بوۋايغا ئۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش ئىنئام بېرىپتۇ. ئامما قۇرۋان بوۋاي:

– پادىشاھى ئالەم، بۇ ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ ئورنىغا يورۇڭقاش دەرياسى بويىدىكى پۇخرالارنىڭ زىممىسىدىكى ئۈچ ژىللىق باج - سېلىقنى كەچۈرۈم قىلىۋېتىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن، – دەپ ئىلتىماس قىلىپتۇ. پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ:

– تولىمۇ ئاخماق ئادەم ئىكەنسەن! مەيلى، سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، – دەپ بوۋاينىڭ تەلىپىگە ماقۇل بوپتۇ. گۈلەم پۈتۈن يېزىدىكى ئەر – ئايال ھەممە ئادەمگە ئۆزىنىڭ ھۈنىرىنى ئۆگىتىپ قويۇپتۇ. كىشىلەر گۈلەمنى چوڭقۇر ھۆرمەتلەپ، ئۇنى زېمىندىكى كەلەمچىلەرنىڭ پىر ئۇستازى دەپ ماختىشىپتۇ ۋە گۈلەمنىڭ ئىسمىنى ئۇلۇغلاپ ئىنسانلار ئارىسىدىن مەڭگۈ ئۆچمەسلىك ئۈچۈن بۇ بىساتنى «گىلەم» دەپ ئاتاپتۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە كىشىلەر زىلچىنى «گىلەم» دەپ ئاتاپ كەلگەنىكەن.

چامغۇرنىڭ شىپالىق رولى

لوقمان ھاكىم سەييارە تېۋىپلىق قىلىپ ژۈرۈپ، تۇرپانغا كېلىپ قاپتۇ. تۇرپاننىڭ ھەممىلا يېرىدە دېگىدەك چامغۇرنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ: «بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى كېسەل بولمىغۇدەك، چۈنكى بۇ جايدا چامغۇر كوپ ئىكەن، شۇڭا بۇ يەردە توختاپ تىبابەتچىلىك قىلىشنىڭ كېرىكى يوق ئىكەن» دەپ كېتىپ قالغانىكەن، شۇڭدىن باشلاپ ئادەملەر چامغۇرنى تېخىمۇ ئەتىۋالاپ، ئۇنى كەڭەيتىپ ئۆستۈرۈپ، مۇھىم ئوزۇقلۇق ھېساۋىدا ئىستىمال قىلىدىغان بولدى.

ش ئۇ ئار پايتەختى ئۈرۈمچىنىڭ كۆرۈنۈشى.

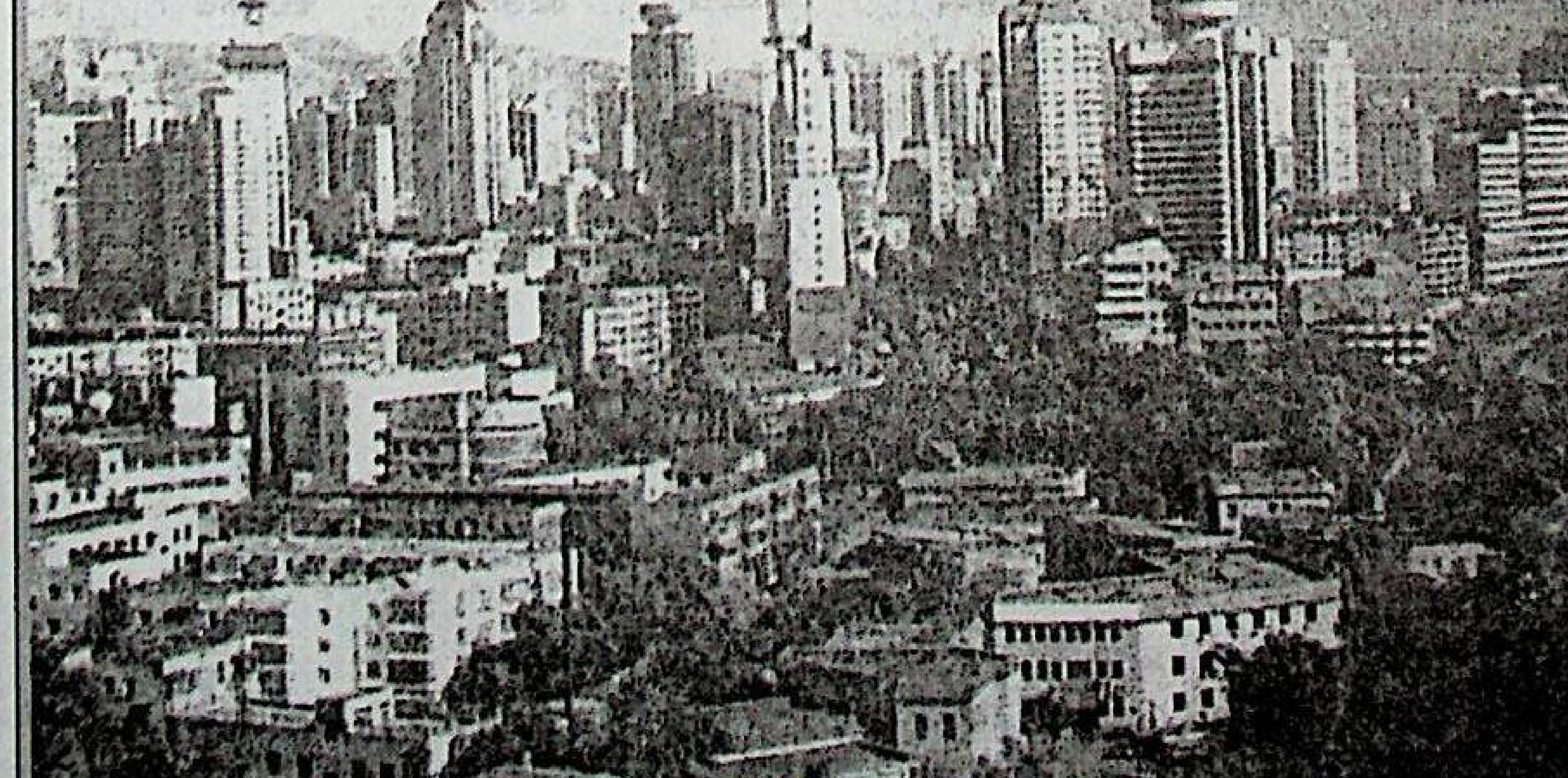

«داڭگال يېيىش» ھەققىدە

لوقمان ھاكىم بويىغا يەتكەن قىزىنى بىرروۋغا ياتلىق قىلىپتۇ. شۇ مەزگىللەردە لوقمان ھاكىمنىڭ تىبابەتچىلىكتىكى شۆھرىتى كۈن ساناپ ئۆسۈپ، ئالدىغا كېسەل كورسەتكىلى كېلىدىغان ئادەملەر كۆپىيىپتۇ. ئامما ئۇنىڭ كۈيوغلى بىرەر قېتىممۇ ئۇنىڭ ئالدىغا «مەن ئاغرىدىم» دەپ كېلىپ باقماپتۇ. بۇنىڭ سەۋەۋىنى لوقمان قىزىدىن سوراپتۇ. قىزى ئېرىنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپلا قېتىپ قالغان ناندىن بىر بۇردا يەۋالىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. لوقمان ھاكىم قىزىغا قاتتىق نان پارچىلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ قويۇشنى جېكىپتۇ. قىزى شۇنداق قىلىپتۇ. لېكىن كۈيوغۇل يەنىلا لوقمان ھاكىمنىڭ ئالدىغا كېسەل كورسەتكىلى كەلمەپتۇ. بۇنى لوقمان يەنە قىزىدىن سوراپتۇ. قىزى «ئۇ ھازىر ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى سېغىز داڭگالدىن بىر پارچىنى يەۋالىدىغان بولدى» دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان لوقمان ھاكىم: «ئۇنداق بولسا، ئۇ ئومۇرۋايەت كېسەل بولمايدىكەن» دەپتىكەن. ھازىرمۇ، ئادەملەر ئارىسىدا موشۇ رىۋايەتكە ئاساسلىنىپ، كېچىسى ئاشقازانغا ژىغىلىپ قالغان زەرداپ سۇنى يوقىتىش كويىدا ھەر كۈنى ئەتىگىنى بىر بۇردا قاتقان ناننى يەۋالىدىغانلار ئۇچراپ قالىدۇ.

دانالار بىساتىدىن

ئەل، يۇرت، ۋەتەن توغرىسىدا

* قەھەتچىلىك ژىللاردا ئېلىڭ نەگە بارسا، سەنمۇ ئۇلار بىلەن بىللە بارغىن. ئېلىڭگە قايغۇلۇق كۈنلەر چۈشكەندە، ئۇلار بىلەن بىللە بولغىن.

مەھمۇد قەشقەرىي.

* ئەلگە قوشۇلغان ئارايىش تاپتى، ئەلدىن ئايرىلغان ئاسايىش تاپتى.

ئەلشىر ناۋائىي.

* خەلق كۆڭلىدىن ئورۇن تۇتماقلىق مەن ئۈچۈن ھەممىدىن ئەلا.

مەھزۇن.

* ئەلنىڭ سۆزىنى يامانلىق تەرەپكە بۇرىما، غالىپ دۈشمەن يېڭىلگەن بولسا، يامانلىقنى ئاشكارىلاپ، ياخشى تەرىپىنى ياپما، كۈچلۈك دۈشمەن مەغلۇبىڭ بولسا، ئەركەكچىلىك قىل.

ئەلشىر ناۋائىي.

* كوپچىلىكتىن بولۇنمە،خەلقتىن ئايرىلما، ئەگەر خەلق بىلەن بىرلىكتە بېشىڭغا ئولۇم كەلسىمۇ، ئۇنى ئۆزەڭ ئۈچۈن توي - مەرىكە دەپ بىلگىن.

موللا مۇسا سايرامى.

* تەنھا ئادەم دەردىگە داۋا تاپالماس.

ئەلشىر ناۋائىي.

* ئەلگە قوشۇلغان دوست تاپار.

ئەلشىر ناۋائىي.

* ئەگەر مەرت مۇساپىر بىردر ئەلگە پادىشاھ بولسىمۇ، دىلى سۆزلۈق بۇلبۇلدەك غېرىپلىقتا يەنىلا ئۇنىڭ يۇرتنى سېغىنىدۇ.

مۇھەممەد سىدىق زەلىلى.

* ئالتۇن قەپەز قىزىلگۈللەر بىلەن بېزەپ قويۇلغان بولسىمۇ، بۇلبۇلغا تىكەنچىلىك ماكان بولالمايدۇ.

ئەلشىر ناۋائىي.

* ساۋاپ بىلەن ياخشىلىق ئەل ئارىسىدىن تېپىلىدۇ.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* رەنجى غۇربەتنى ھەۋەس قىلماڭ، ۋەتەننى بىر نەپەسمۇ تەرك ئەيلىمە.

ئەلشىر ناۋائىي.

* بىر مىللەتنىڭ باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرۇشىغا ئۈچ تەبىي نەرسە سەۋەپ بولىدۇ،بۇلار، تەبىي ئالامەتلەر ۋە ئادەملەرنىڭ خاراكتېرىگە ئاساسلانغان قانداقلا بولمىسۇن يەنىلا تەبىيلىككە ئالاقىدار بولغان نەرسىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ - تىل، يەنى پىكىرنى ئىپادىلەشنىڭ قۇرالى بولغان نۇتۇقتۇر.

ئەبۇ ناسىر فارابىي.

دۆلەت، ھاكىمىيەت، سىياسەت توغرىسىدا

* قايسى ئەلدە گەپ تولادۇر، بەرىكەت ئاز، قايسى ئەلدە ئىش تولادۇر، بەرىكەت ساز.

مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللا خاراباتى.

* ئەلنىڭ ئۇقتىسى ۋە تۈلۈيى ئىككى نەرسىدۇر، بىرى ھوشيارلىق، يەنە بىرى، مەملىكەتنىڭ ئاساسى بولغان قانۇن.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* ھوكۇمالار ئەيتىدۇرلەركى،سەلتەنەت دەرەخكە، سىياسەت سۇغا ئوخشايدۇ، پادشاھ سەلتەنەت دەرىخىنى سىياسەت سۈيى بىلەن سۇغۇرۇپ تۇرمىسا، ھېچ قانداق مېۋىگە ئىگە بولالمايدۇ، ھەتتا، دەرەخ قۇرۇپ كېتىدۇ. پادشاھلارنىڭ سىياستى ھەمىشە خەلققە ئازار ۋە ئەندىشە كەلتۈرىدىغان چايان تەبەتلىك كىشىلەرگە قارىتىلىشى كېرەك.

موللا مۇھەممەد تومۇر قەشقەرىي.

* يامانلارغا ھەيۋە، سىياسەت كېرەك، ياخشىلارغا بولسا، دائىم ھورمەت كېرەك.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* مەملىكەتنى باشقۇرۇش ئۈچۈن كوپ ئەسكەر ۋە قوشۇن كېرەك، قوشۇننى تۇتۇپ تۇرماق ئۈچۈن كوپ مال - دۇنيا كېرەك،مال - دۇنيا ئېلىشقا خەلق باي بولۇشى كېرەك. خەلقنىڭ باي بولۇشى ئۈچۈن توغرا قانۇن يولغا قويۇلۇشى لازىم.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* ئەلنى ئالغۇچىلار ئۇنى قىلىچ بىلەن ئالدى، ئەلنى تۇتۇپ تۇرغۇچىلار ئۇنى قەلەم بىلەن تۇتۇپ تۇردى.

* قىلىچ بىلەن ئەلنى تېز ئالغىلى بولىدۇ، قەلەم بولمىسا، ئۇنى قولدا تۇتۇپ تۇرغىلى بولمايدۇ.

* ھەر قانداق بىر ئەل قىلىچ ۋە كۈچ بىلەن ئېلىنسىمۇ، ئۇنى زورلۇق بىلەن ئۇزۇن ژىل سورىغىلى بولمايدۇ.

* قايسى بىر شەھەر،كەنت قەلەم بىلەن باشقۇرۇلسا، ئۇ يەردە ھەر كىم تىلىگەن ئۈلۈشىنى تاپىدۇ.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

تالىپلار بىلەن مۇزاكىرە ئۆتكۈزۈش مۇمكىنمۇ؟

ئاۋغانىستان ئىسلام دۆلىتىنىڭ ۋاقىتلىق ئەلچىسى ئەزىزۇللا جاناپلىرى بىلەن سوھبەت

ئىسكەندەر ئامانژول: **ھازىرقى ۋاقىتتا ئاۋغانىستاندىكى سىياسىي ۋە ھەربىي ۋەزىيەت قانداق؟**

ئەزىزۇللا: ھازىرقى ۋاقىتتا ئاۋغانىستاندا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى ژۈرگۈزۈلمەيۋاتىدۇ. «شىمالىي ئىتتىپاق» ۋە «تالىپلار» ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ژۈرگۈزۈشكە تەييارلىق كۆرۈش بىلەن بەنت، ئۇرۇش ئادەتتە يازدا يۈز بېرىدۇ؛ ھازىر كۈچ - قۇۋۋەت توپلانماقتا، ھەربىي كۈچلەرنىڭ تەييارلىقى كېتىپ بارىدۇ، قورال - ياراق، ئوق - دورا ۋە ھاكازىلار توپلانماقتا. ئەندى ئۇمۇمەن ئەھۋالغا توختىلىدىغان بولساق، ئاخىرقى 3 - 4 ژىل داۋامىدا ئاۋغانىستان دېخانلىرى قۇرغاقچىلىقتىن ئازاپ چەكمەكتە، ئادەملەر ئاچلىقتىن ۋە ھەر خىل ئاغرىقلاردىن ئۆلمەكتە. خەلق مۇھتاجلىق ۋە نامراتلىق بىلەن كۈرەشمەكتە، ئامان قېلىش ئۈچۈن ھەقىقىي كۈرەش كېتىپ بارىدۇ.

پەنج دەرياسىنىڭ ئەتراپىدىكى ئاراللارغا ماكانلانغان قاچاقلار مۇئامىسى ناھايىتى جىددىي تۇرماقتا. كۈننىڭ ئىسسىقى بىلەن تاغدا قار ئېرىپ، دەريادىكى سۇ پەيدىن - پەي كۆپەيمەكتە. پات - ئارىدا سۇ ئاراللارنى باسىدۇ، ئەندى بۇ بولسا ئۇ يەرلەرگە توپلانغان ئادەملەرنىڭ ئەھۋالىنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرىدۇ. دېمەك قاچاقلار ئەھۋالى ناھايىتى ئېغىرلاشماقتا.

ئىسكەندەر ئامانژول: **بىزگە مەلۇم بولۇشىچە، يېقىندا مەشھەدتە (ئىران) «شىمالىي ئىتتىپاققا» كىرىدىغان پارتىيەلەر بىلەن ھەرىكەتلەر لىدېرلىرىنىڭ ئۇچرىشىشى بولغان. بۇ ئۇچرىشىشتا قانداق مەسىلىلەر ھەل قىلىندى، ئۇنىڭغا لىدېرلاردىن كىملەر ئىشتىراك قىلدى ۋە ئۇنىڭ يەكۇنلىرى نېمىدىن ئىبارەت؟**

ئەزىزۇللا: ھەقىقەتەنمۇ مەشھەدتە «شىمالىي ئىتتىپاقنىڭ» بارلىق لىدېرلىرى ژىغىلدى. ئۇچرىشىشقا ئاۋغانىستان ئىسلام دۆلىتىنىڭ پرېزىدېنتى بۇرھانىدىن رابىانى، ئاۋغان شىئىتلىرىنىڭ لىدېرى ئىسمائىل - خان، گېنېرال راشىد دوستۇم، ئەخمەد - شاھ مەسئۇد، شىمالىي ئاۋغانىستان پۇشتۇنلىرىنىڭ لىدېرى گۈلبېددىن ھېكمەتيارنىڭ ۋەكىلى جۇماخان ئامدات، ئاۋغانىستان ئىسلام پارتىيەسىنىڭ رەھبىرى ئەنۋەرى ۋە شۇنداقلا «تالىپلار» نازارىتى ئاستىدىكى تەۋەلەرنىڭ بەزى بىر لىدېرلىرى بىلەن داھىلىرى (بىخەتەرلىك مەخسەتلىرىدە ئۇلارنىڭ ئىسىملىرىنى ئاتىمايمەن) ئىشتىراك قىلدى.

ئۇچرىشىش ۋاقتىدا:

- «تالىپلارغا» قارشى كەڭ مىقياسلىق ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش؛
- بارلىق تالاش - تارتىشلارنى ۋە بىر - بىرىگە بولغان رەنجىشلەرنى ئۇنتۇپ، كۈچىمىزنى بىرلەشتۈرۈپ بىرلىك سەپ بولۇپ ھەرىكەت قىلىش؛
- ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ئاۋغانىستاننىڭ سىرتىدا قالغان ئاۋغانىستان لىدېرلىرىنى جەلىپ قىلىش؛

رابىانى ھۆكۈمىتىدىكى مۇداپىئە مىنىسترى ئەخمەد - شاھ مەسئۇدنى بىرلەشكەن ئەسكەرلەرنىڭ بىردىن - بىر قوماندانى قىلىپ بەلگۈلەش قارار قىلىندى.

ئۇچرىشىش نەتىجىلىرى بويىچە بىزنىڭ بىرلىكىمىزنى ئىسپاتلايدىغان پروتوكول ئىمزالاندى.

شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەشنى خالىغان بولار ئىدىمكى، كۆپلىگەن ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرى تالىپلار ئاۋغانىستان تەۋەسىنىڭ 90 پائىزىنى نازارەت قىلىۋاتىدۇ، دەپ خەۋەر قىلماقتا، بۇ ھەقىقەتكە ئۇيغۇن ئەمەس، ئەمەلىياتتا ئاۋغانىستان تەۋەسىنىڭ 40 پائىزى «شىمالىي ئىتتىپاق» ھاكىمىيىتى ئاستىدا تۇرىدۇ. (ئەخمەد - شاھ مەسئۇدنىڭ «ساندى تايمس» گېزىتىگە قىلغان بېلدۈرىشىدە ئاۋغانىستان تەۋەسىنىڭ 30 پائىزىنى تالىپلارغا قارشى ئىتتىپاق نازارەت قىلىدۇ).

ئىسكەندەر ئامانژول: **مەلۇمكى، «تالىپلار» خەلق ئارا مەيداندا ئېتىراپ قىلىنىشقا مەنپىيەتدار. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ ھەرىكەت شۇنداق چارىلەرنى كۆرمەكتىكى، ئۇلار تالىپلارنى دۇنيا جامائەتچىلىكى ئالدىدا ئابرۇيسىزلاندۇرماقتا. سىز بۇنى نېمىگە باغلىق دەپ ئويلايسىز؟**

ئەزىزۇللا: تالىپلار ئۆزلىرىنىڭ جىنايى ھەرىكەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، قۇرئانغا ئىشارە قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاساسىي كۆپچىلىكىنى ساۋاتسىز، قاراڭغۇ خەلق تەشكىل قىلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ قىلىۋاتقان قانۇنسىزلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ ئىسلام بىلەن ھېچ قانداق ئومۇمىيلىقى يوق.

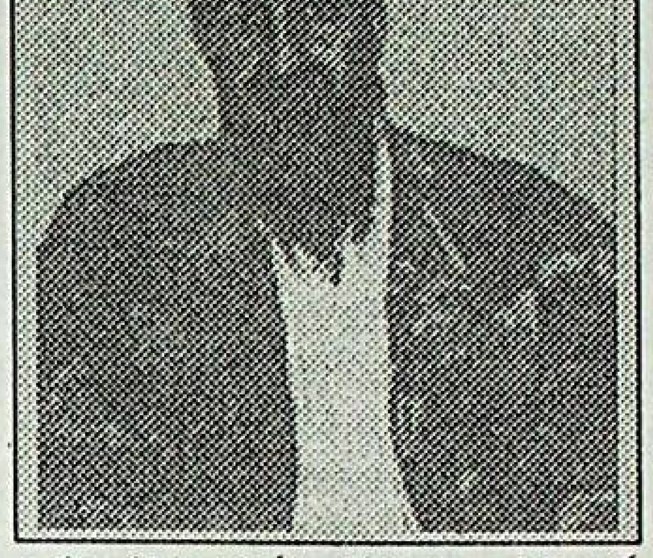

بامىيانىدىكى ئىككى بۇددا ھەيكىلىنىڭ ۋەھشىلىك بىلەن ۋەيران قىلىنغانلىقى توغرىلىق پۈتكۈل دۇنيا خەۋەر تاپتى، بۇ ھازىر ھەممىگە مەلۇم فاكت. لېكىن ئۇلار بۇنىڭ بىلەن چەكلەنمەيۋاتىدۇ، مۇزېيلاردىكى كۆپلىگەن باھالىق دۇردانىلار سېتىلىۋاتىدۇ. ئۇلارنى سېتىشتىن چۈشكەن پۇللار «تالىپلار» لىدېرلىرىنىڭ بانكىلاردىكى ھېساپ - چوتلىرىغا چۈشتى. بۇ مەبلەغ بەدىلىگە شۇنداقلا قورال - ياراق سېتىپ ئېلىنماقتا، ياللانمىلارغا ھەق تۆلەنمەكتە. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مۇدھىش ھەرىكەتلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، مۇزېيلارنى ۋەيران قىلماقتا، قەدىمىي يادىكارلىقلارنى بۇزماقتا. مەندە بار مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇلار ھېرات شەھرىدىكى ئىسلامدىن ئىلگەركى ئىنشائەتلەرنى يوقىتىشنى نىيەت قىلماقتا. غەزنى شەھرىدە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا سالدۇرغان قەدىمىي سېپىل پارتلىتىلدى، ئۇلۇق ئەلشىر ناۋائىي سۇلتاننىڭ ۋەزىرى بولغان ئىدى. ئوتتۇرا چوققۇنغان زوروئاسترىلارنىڭ بۇتخانىلىرى ۋەيران قىلىنماقتا. ھازىرقى ۋاقىتتا ئاۋغانىستاندا ياشىغان خەلقلەرنىڭ قەدىمىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى پىلانلىق تۈردە ۋەيران قىلىنىپ، شۇنداقلا ئېلىمىزنىڭ تارىخىمۇ يوقىتىلماقتا.

شۇنى تەكىتلەش ئورۇنلۇقكى، تالىپلار بارلىق جايلاردا نورۇزنى بايراملاشنى چەكلىمەكتە. ھەزرەت ئەلىنىڭ مەقبەرەسى جايلاشقان مازارى شەرىپ شەھرىدە، ئەنئەنە بويىچە، ئەلمىساقتىن نورۇز كېلىشى بىلەن مەقبەرەگە بايراقلار ئېسىلاتتى ۋە يېقىن ئەتراپتىكى شەھەرلەر بىلەن يېزىلارنىڭ ئاھالىسى قىرىق كۈن نورۇزنى بايراملاتتى. ئەندى بولسا بۇ بايرام ئىسلام قانۇنلىرىغا ماس كەلمەيدۇ دېگەن باھانە - سەۋەپلەر بىلەن چەكلەندى.

ئەندى پۈتكۈل دۇنيا تالىپلارنىڭ ۋەھشىلىكلىرى توغرىلىق بىلىدۇ. سىلەر خەۋەردار بولۇشىڭلار كېرەك، بۇددا ھەيكەللىرى ۋەيران قىلىنغاندىن كېيىن، ھىندىستاندا تەرتىپسىزلىكلەر باشلاندى. بارلىق مۇسۇلمانلار ئۈچۈن مۇقەددەس كىتاپ - قۇرئان كۆيدۈرۈلدى. تالىپلار ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەتلىرى بىلەن ئىسلامغا كەلتۈرگەن زىيانلىرىنى پەرەز قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

ئىسكەندەر ئامانژول: **باتكەنت ۋەقەلىرىنىڭ تەكرارلىنىشى كۆتۈلىۋاتقانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن، شىمالىي ئاۋغانىستاندا ۋە تاجىكىستاندا ئۆزبەكىستان ئىسلام ھەرىكىتى (ئۇ ئى ھ) قوراللىق ئوترەدلىرىنىڭ توپلىشىۋاتقانلىقى بايقىلامدۇ؟**

ئەزىزۇللا: ئەتىمالىم، سىز خەۋەردار بولسىڭىز كېرەك، بېيىل ياندۇرنىڭ ئاخىرىدا تاجىكىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى ئۆزبەكىستاندىن كەلگەن بايقىغۇچىلارنىڭ ئىشتىراكىدا، تاھىر يولداشېۋ بىلەن جۇمە نامەنگەنى تەرەپدارلىرىنى ھايداپ چىقاردى. ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ تەرەپدارلىرى ئىشكەتتىن قوغلىساڭ، دېرىزىدىن كىرىدۇ.

«ئىنتېرفاكس - قازاقستان» ئاگېنتلىقى قىرغىزستان مۇداپىئە مىنىسترى ئەسېن توپويېۋقا ئاساسلىنىپ بەرگەن خەۋەردە، باندىتلار سانىنى 2,5 مىڭ دەپ كۆرسەتتى. ئۇلارنىڭ مەلۇماتلىرى بويىچە، باندىتلار ھازىرقى ۋاقىتتا تاجىكىستاندا تۇرماقتا. مېنىڭ مەلۇماتلىرىم بويىچە، ئۇئىي ھ مۇنچىلىك پىدائىيغا ئىگە ئەمەس، ئۇلار 600 - 700 ئادەمنى تەشكىل قىلىدۇ. قالغانلىرى - بۇ تاجىكىستان پۇخرالىرىدىن ئىبارەت ياللانمىلار، ئۇلار ئۇئىي ھ-گە ئاساسىي جەھەتتىن ماددىي مەنپىيەتنى كۆزلەپ قوشۇلغان. بۇنىڭدا ئۇلارغا تاجىك ئوكتىچىلىرى چوڭ ياردەم بەرمەكتە. ئەتىمالىم، تاجىكىستان ھۆكۈمىتى ئۆز ئېلىنىڭ بارلىق تەۋەسىنى نازارەت قىلالمايۋاتقانلىقى سەۋەۋىدىن شۇنداق بولۇۋاتقان بولسا كېرەك. ئەندى ئۇلارغا مالىيە ۋە ھەربىي ياردەمنى «تالىپلار» بىلەن ئۇسامە بىن لادېن بەرمەكتە. (مۇستەقىل ئېكسپېرتلارنىڭ پىكرىچە - باندىتلارنىڭ ئومۇمىي سانى ياللانمىلارنى قوشۇپ ھېساپلىغاندا 600 - 700 ئادەمدىن ئاشمايدۇ).

ئۇلارنىڭ «شىمالىي ئىتتىپاق» نازارىتى ئاستىدىكى تەۋەلەردە بولۇشىغا كېلىدىغان بولساق، ئۇ يەرلەردە ئۇلار يوق، چۈنكى بىز ئۇلارنى ئاۋغانىستان خەلقلىرىنىڭ دۈشمىنى دەپ ھېساپلايمىز.

ئىسكەندەر ئامانژول: **قازاقستان ۋە قىرغىزستان مۇداپىئە مىنىسترلىرىنىڭ ئۇچرىشىشىدا، گېنېرال توپويېۋ قىرغىزستان قوراللىق كۈچلىرى بېيىل ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنىڭ تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىدىغانلىقى توغرىلىق خەۋەر قىلدى. دۈشمەن پەيدا بولىدۇ دەپ ھېساپلانغان جايلارغا بلوك - پوستلار ۋە پىستىرمىلار ئورنىتىلىدۇ. كۆپ جەھەتتىن ئۇلار مۇجاھىدلارنىڭ تاكتىكىسىنى قوللىنىشنى نىيەت قىلماقتا. سىز بۇ ھەقتە نېمە دېگەن بولار ئىدىڭىز؟**

ئەزىزۇللا: قىرغىزستان قوراللىق كۈچلىرى ئاخىرقى ئىككى ژىل مابەينىدە ئۇئىي ھ پىدائىلىرى بىلەن ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارماقتا. تەبىئىيكى، ئۇلار بۇ ۋاقىت ئىچىدە تاغلىق جايلاردا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ژۈرگۈزۈش تەجرىبىسىگە ئىگە بولدى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، قىشتا قىرغىز ھەربىيلىرى، ئەتىمالىم، ئوتتۇرىدىكى ئورۇن ئالغان كامچىللىقلارنى تۈزەتكەن بولسا كېرەك. مېنىڭ پىكرىمچە، ئۇلار تاللاۋالغان تاكتىكا نەتىجىدارلىق بولىدۇ.

ئىسكەندەر ئامانژول: **كېلىۋاتقان ئەخباراتلارغا قارىغاندا، پرېزىدېنت رابىانى بىلەن «تالىپلار» ئوتتۇرىسىدا مەخپىي**

مۇزاكىرىلەر ئۆتكۈزۈلگەن. مۇزاكىرىلەر جەريانىدا قانداقتۇ ئىجابىي ئۆزگىرىشلەر بارمۇ؟

ئەزىزۇللا: رابىانى ھۆكۈمىتى كۆپ ژىللىق ئاۋغانلار ئارا توقۇنۇشنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ھەر دايىم مۇزاكىرىلەرنى ئۆتكۈزۈشكە تەييار. ئۆز نۆۋىتىدە، «تالىپلار» ھەرىكىتى ئارقىسىدا تېچلىقنى خالىمايدىغان ئادەملەر تۇرىدۇ. پاكىستان بىلەن سەئۇدىيە ئەرەبىستانى، شۇنداقلا ئۇسامە بىن لادېن شۇلار جۈملىسىدىندۇر. مۇزاكىرىلەر بىر نەچچە قېتىم باشلانغان، لېكىن «تالىپلار» ۋەكىللىرىنىڭ ۋاكالەتلىكلىرى تېچلىق شەرتنامىنى ئىمزالاشقا ئىمكانىيەت بەرمەيتتى، ئەگەر شەرتنامە تۈزۈلگەن تەغدىردىمۇ، ئۇ تالىپلار تەرىپىدىن دەرھال بۇزۇلاتتى. تالىپلار بىر نەچچە قېتىم مۇزاكىرىلەر جەريانىنى بۇزدى.

ئىسلام كونفېرېنسىيەسى تەشكىلاتىنىڭ ۋە ب د ت نىڭ ھامىيلىقى ئاستىدا جىددىدا (سەئۇدىيە ئەرەبىستانى) قارىمۇ - قارشى تەرەپلەر ئوتتۇرىسىدا مۇزاكىرىلەر باشلانغان بولۇپ، لېكىن ئۇلار «تالىپلار» تەرىپىدىن بۇزۇلغان ئىدى.

قازاقستان تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكى ئاۋغانىستاندا قېلىپلىشىۋاتقان ۋەزىيەتنى ھېساپقا ئالغان ھالدا ئالمۇتىدا «6 + 2» پرىنسىپى بويىچە، بارلىق مەنپىيەتدار تەرەپلەرنى جەلىپ قىلىش بىلەن، ياۋروپا ئىتتىپاقىغا ئەزا كۆپلىگەن ئەللەرنىڭ، شۇنداقلا ئۇرغۇنلىغان ھەر خىل خەلق ئارا تەشكىلاتلارنىڭ ئىشتىراكى بىلەن تېچلىق مۇزاكىرىلىرىنى ئۆتكۈزۈش توغرىلىق تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويدى.

خەلق ئارا تەشكىلاتلار «تالىپلارنى» مۇزاكىرىلەر ئۈستىلىگە ئولتارغۇزۇش ئۈچۈن نۇرغۇن ھەرىكەتلەرنى قىلدى. ئەندى ھازىرچە قانداقتۇ مۇزاكىرىلەر ژۈرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئۇلار نەتىجە بەرمىدى.

ئىسكەندەر ئامانژول: **ئەگەر تالىپلارغا «شىمالىي ئىتتىپاقنىڭ» قوراللىق كۈچلىرىنى تاجىكىستانغا چېكىندۈرۈش مۇمكىن بولىدۇ، دەپ پەرەز قىلغاندا، سىز ۋاقىئەلەرنىڭ تەرەققىياتى قانداق بولىدۇ دەپ قارايسىز؟**

ئەزىزۇللا: ئەگەر تاجىكىستان رەھبەرلىكى ياردەم بەرمىسە ۋە تېچ قاچاقلارنى ئۆز تەۋەسىگە ئۆتكەزمىسە، ئۇ چاغدا بىزنىڭ قوراللىق كۈچلىرىمىزگە بۇ ئەلدىن باش - پانا ئىزدەش ئۈچۈن ھېچ قانداق ئۈمۈت يوق ۋە بىزنىڭ قولىمىزغا قورال ئېلىپ ئۆزىمىزنىڭ ياشاش ھوقۇقىمىزنى ھىمايە قىلىشتىن باشقا يول يوق.

ئىسكەندەر ئامانژول: مەزمۇنلۇق سوھبىتىڭىز ئۈچۈن رەخمەت.

سوھبەتلەشكەن ئى ۋ پ ر مۇخبىرى ئىسكەندەر ئامانژول.

(«رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىنىڭ 14 - ئىيۇن سانىدىن ئېلىندى).

ئەلۋىدا، دىلبىرىم ...

رەھىمسىز، پاجىئەلىك ئۆلۈم دىلبىرىم ساماساقوۋانىڭ ھاياتىنى قىيدى.

24 - ماي كۈنى چۈشتىن كېيىن سائات 5 لەردە ئۇنىڭغا تونۇش بىرى تېلېفون بېرىپ دەرھال كۆرۈشۈش توغرىلىق ئىلتىماس قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۆيىگە قايتمىغان، ئەندى بەش كۈندىن كېيىن بولسا قاپچىغاي سۇ ئامبىرىدا بېلىقچىلار ئۇنىڭ جەسىدىنى تاپقان.

دىلبىرىم سابىرجان قىزى ساماساقوۋا 1956 - ژىلى 27 - ماي كۈنى چىمكەنت ۋىلايىتىنىڭ تۈركىستان شەھرىدە تۇغۇلغان. ئۇ 1975 - ژىلى سودا تېخنىكۇمىنى پۈتتەرگەن. 1980 - ژىلى بولسا ئابايى نامىدىكى قازاقىستان پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتىنى تاماملاپ، تارىخ ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق پەنلىرىنىڭ مۇئەللىمى مۇتەخەسسىلىكىنى ئىگىلىگەن.

دىلبىرىمنىڭ پۈتكۈل ھاياتى ئۆز خەلقىگە خالىس خىزمەت قىلىشنىڭ ئەمۇنىسى، ئادەملەرگە نىسبەتەن چەكسىز مۇھەببەت ۋە ياخشىلىق قىلىشنىڭ ئۈلگىسى بولغان ئىدى.

ئاخىرقى بەش ژىل داۋامىدا ئۇ «ئازۇكۇم» خەيرىخاخلىق جەمئىيىتىنىڭ فوندىنى باشقۇرۇپ، تەمىناتى ناچار ئائىلىلەرگە، كۆپ بالىلىق ۋە يالغۇز ئانىلارغا ياردەم بېرىش ئوخشاش كۆپلىگەن خەيرىخاخلىق چارە - تەدبىرلەرنى ئەمەلگە ئاشۇردى.

ئۇ شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە تارىخىي ۋەتىنىنىڭ ئازاتلىقى ۋە ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش يولىدىكى ئىشتا چوڭ جەمئىيەتلىك پائالىيەت ئېلىپ بارغان ئىدى.

ئۇ بالىلارنى ھىمايە قىلىش كۈنى - 1 - ئىيۇنغا ئالاھىدە جىددىي تەييارلىق قىلىپ، ئۇنى بىر مەركەزدە شۇنداقلا ئانىلار كۈنى دەپ جاكالاشنى نىيەت قىلغان. 27 - ماي كۈنى ئۇ 45 ياشقا تولاتتى.

بىز قەلبى سېخى ئەجايىپ ئىنساندىن، ھاياتى ئۆز خەلقىنىڭ كۈللىنىشىگە ۋە بەخت - سائادىتىگە خىزمەت قىلىشتىكى يورۇق يولتۇزدىن ئايرىلىپ قالدۇق. بىز بۇ يوقىتىشنىڭ دەرت - ئەلەمىنى ھېچ قانداق سۆزلەر بىلەن ئىپادىلىيالمايمىز. سىزنىڭ خاتىرىڭىز بىزنىڭ قەلبىمىزدە ئەبەدىي ساقلىنىدۇ.

ياتقان يېرىڭىز جەننەتتە بولسۇن، ئەزىز دوست، ئامىن.

دوست - بۇرادەرلىرى ۋە سەپداشلىرى - ھەممىسى بولۇپ 2437 ئىمزا.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تەھرىراتى «ئازۇكۇم» خەيرىخاخلىق فوندىنىڭ پرېزىدېنتى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك قىزى

دىلبىرىم ساماساقوۋانىڭ

پاجىئەلىك ھالاك بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئىبىڭ يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

گېزىتتى تەسىس قىلغۇچى - جاۋابكارلىقى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.